

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

INSTYTUT NAUK HUMANISTYCZNYCH

Plk prof. dr hab. Jerzy KUNIKOWSKI
Plk dr Janusz SOBIECKI

ARMIA W SPOŁECZEŃSTWIE DEMOKRATYCZNYM (I etap badań)

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
S/3480

05-003480-001-0

WARSZAWA

1997

63985

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

INSTYTUT NAUK HUMANISTYCZNYCH

Plk prof. dr hab. Jerzy KUNIKOWSKI
Plk dr Janusz SOBIECKI

ARMIA W SPOŁECZEŃSTWIE DEMOKRATYCZNYM (I etap badań)

Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej

S/3480

05-003480-001-0

WARSZAWA

63985

1997

AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

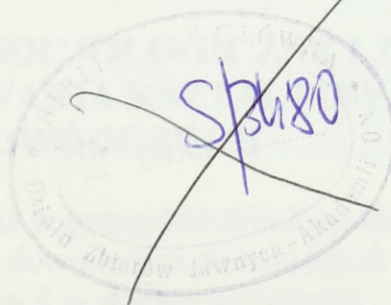
ISTYTUT NAUK HUMANISTYCZNYCH

Plk prof. dr hab. Jerzy KUNIKOWSKI
Plk dr Janusz SOBIECKI

ARMIA W SPOŁECZEŃSTWIE DEMOKRATYCZNYM

(I etap badań)

WARSZAWA

1997

SPIS TREŚCI

I. ASPEKT METODOLOGICZNY PROBLEMU BADAWCZEGO . . .	3
1.1. Uwarunkowania ogólne	3
1.2. Aktualność i specyficzność problemu badawczego	6
1.3. Zastosowanie teorii socjologicznych i metod badawczych	8
1.4. Przypisy	11
II. SYSTEM SPOLECZNY WOJSKA	12
2.1. Istota „systemu” i „systemu społecznego”	12
2.2. Właściwości i funkcje systemu społecznego	15
2.3. Funkcjonowanie systemu obronnego i społecznego wojska	18
2.4. Przypisy	22
III. ZWIERZCHNICTWO, CYWILNA I DEMOKRATYCZNA KONTROLA NAD SIŁAMI ŻBROJNYMI RP	24
3.1. Współczesne uwarunkowania i badanie problemu	24
3.2. Istota cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi	26
3.3. Aspekt przedmiotowy i podmiotowy realizacji funkcji kontrolnych	32
3.4. Przypisy	35
IV. FUNKCJE ARMII W SPOLECZEŃSTWIE DEMOKRATYCZNYM	36
4.1. Podstawowe sposoby rozumienia terminu „funkcja”	36
4.2. Funkcje armii jako instytucji społecznej	39
4.3. Przypisy	46
V. SPOLECZNO-SOCJOLOGICZNE I ZAWODOWE UWARUNKOWANIA KSZTAŁTOWANYCH WARTOŚCI OSOBOWO-DOWÓDCZYCH	48
5.1. Uwarunkowania w przygotowaniu kierunkowym i specjalistycznym	48
5.2. Przygotowanie dowódców i podwładnych	51
5.3. Zjawisko adaptacji w służbie wojskowej	56
5.4. Przypisy	58
WYKAZ SKRÓTÓW	59
BIBLIOGRAFIA	61

I. ASPEKT METODOLOGICZNY PROBLEMU

1.1. Uwarunkowania ogólne

Lata dziewięćdziesiąte charakteryzują się szczególnie wysokim tempem przeobrażeń społeczno-ustrojowych i zmian militarno-obronnych dokonujących się w Polsce oraz innych krajach Europy Środkowej, Wschodniej i Południowej. Kształtowany jest nowy model demokratycznego państwa, w którym podstawę jakościowych przeobrażeń strukturalnych i organizacyjnych stanowi dziś Konstytucja RP przyjęta przez Zgromadzenie Narodowe 2 kwietnia 1997 r. i zaakceptowana przez społeczeństwo w referendum konstytucyjnym. Poza tym społeczeństwo z własnej woli akceptuje integrację z zachodnimi strukturami gospodarczymi i sojuszem polityczno-militarnym NATO. Dodać należy, iż Polska, jako kraj o najwyższym potencjale obronnym, postrzegana jest również jako inspirator i zwolennik reform gospodarczych i społecznych zachodzących w Europie Środkowej.

Budowę nowych podstaw ustrojowych, opartych na zasadach demokratycznych wraz z tworzeniem nowych struktur władzy, rozpoczęto w Polsce po 1989 roku. Od tego czasu mają również miejsce - trwające do dziś - procesy transformacji dostosowującej struktury obronne Rzeczypospolitej Polskiej do potrzeb suwerennego, europejskiego państwa średniej wielkości. Zachodzące procesy restrukturyzacyjne związane są ściśle z budową bezpiecznego państwa i systemu obronnego, w którym zasadniczym elementem są siły zbrojne, pozamilitarne ogniwa obronne oraz system kierowania obronnością.

Wraz ze zmianami polityczno-ustrojowymi pojawił się problem tworzenia i doskonalenia narodowego systemu bezpieczeństwa, w którym nadrzędnym celem jest ochrona i obrona suwerenności oraz niepodległości narodu polskiego, jego prawa do integralności terytorialnej i nienaruszalności granic. Dodajmy, że polityka bezpieczeństwa Polski opiera się na zasadzie respektowania suwerenności innych państw i na oczekiwaniu, iż będą one szanować niepodległość Rzeczypospolitej Polskiej. Polityka ta jest zgodna z prawem międzynarodowym, rezolucjami i decyzjami Organizacji Narodów Zjednoczonych, Organizacji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie oraz dwustronnymi i wielostronnymi porozumieniami, w których Polska jest wiarygodną stroną.

Przewidywać też należy, że niezależnie jednak od dokonywanych zmian i procesów restrukturyzacyjnych, doskonalenie narodowego systemu bezpieczeństwa trwać będzie nadal. Obok przebudowy organizacyjnej we wszystkich rodzajach sił zbrojnych, szczególne znaczenie ma uwolnienie ich od polityki w tym celu by nadać siłom zbrojnym ogólnonarodowy charakter. Ma również miejsce kształtowanie i doskonalenie struktur cywilnego ministerstwa Obrony Narodowej, które są - z jednej strony - wyrazem nowoczesnych przeobrażeń armii; z drugiej zaś - dostosowaniem do standardów występujących w armiach państw demokratycznych.

Szczególne znaczenie poznawcze i praktyczne ma kształtowanie od podstaw cywilnego zwierzchnictwa i demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi. Ma również miejsce doskonalenie struktur szkolnictwa wojskowego i dostosowywanie go do kształtu i funkcji sił zbrojnych, a także formowanie się nowych funkcji armii, co nie było również dotychczas badane.

Na tle całokształtu przeobrażeń społeczno-politycznych i ekonomicznych oraz zmieniających się warunków obronnych Polski, dostrzec należy pytania: o wpływ i znaczenie owych przeobrażeń na Siły Zbrojne RP w

aspekcie ich dalszego rozwoju: o demokratyzację procesów i cywilną kontrolę nad armią; o kształtowanie systemu społecznego wojska; o funkcje zewnętrzne i wewnętrzne armii; a także o wartości osobowo-zawodowe, które są efektem zarówno zmian, jak też potrzebą dobrego szkolenia kadr i kształtowania właściwych stosunków międzyludzkich w jednostkach i instytucjach wojskowych.

W aspekcie uwarunkowań ogólnych problemu badawczego na uwagę zasługują ponadto dwie kwestie. Pierwsza związana jest z wielkością i tempem przeobrażeń w dziedzinie obrony demokratycznego państwa, jakim jest Polska. Oznacza to, że w ciągu ostatnich kilku lat w żadnej dziedzinie społecznej (z wyjątkiem prywatyzacji) zmiany nie były tak radykalne, jak w dziedzinie obrony i bezpieczeństwa narodowego. Druga ma charakter uogólnienia, które dokonać można na podstawie ukazującej się literatury obcojęzycznej i krajowej, jak i publikacji popularnonaukowych. Chodzi mianowicie o to, że dotychczas koncentrowano uwagę na opisywaniu i ukazywaniu pozytywnych aspektów zmian zaliczając do nich zwłaszcza: odejście - po rozpadzie Układu Warszawskiego - od konfrontacji i zimnej wojny w stronę budowania trwałych podstaw przyjaźni; rozwijania działań partnerskich (w tym ukazywanie politycznego tła programu "Partnerstwo dla Pokoju" [PdP]); innych aspektów wynikających z dotychczasowych zmian w ramach wojskowej współpracy z NATO; redukcji wielkości sił zbrojnych zarówno na Wschodzie, jak i Zachodzie; większej atrakcyjności i demokratyzacji społeczeństw, co niesie za sobą również ich otwartość.

Mniej natomiast uwagi poświęcano napięciom i dramatom, jakie niosły ze sobą procesy restrukturyzacji. Dotyczy to również wpisywania się reformy w konkretną zmianę sił zbrojnych, określenia czynników nowoczesności armii, jej funkcji, istoty oraz znaczenia cywilnego zwierzchnictwa i demokratycznej kontroli, a także bardzo ważnych zmian jakie niosą ze sobą zmie-

niające się uwarunkowania edukacyjne i szkoleniowe, jak również inne, wynikające z faktu, że poszukiwane przez Polskę gwarancje bezpieczeństwa, wiązane ze strukturami i udziałem w NATO, nie zwalniają od wysiłków na rzecz troski o własne bezpieczeństwo, o doskonalenie sił zbrojnych RP. Powszechne uświadomienie tego faktu jest szczególnie ważne i z tego względu, że okres wieloletniego pokoju i brak zagrożeń militarnych może rodzić zastrzeżenie co do konieczności doskonalenia własnych sił zbrojnych i rozwijania edukacji obronnej społeczeństwa.

1.2. Aktualność i specyficzność problemu badawczego.

Zakreślając uwarunkowania ogólne problemu, zwróciliśmy uwagę na to, by przyjąć lub ustalić właściwości, które charakteryzują - z jednej strony - każdą armię, w tym głównie armię państwa demokratycznego. Z drugiej zaś, wskazując na istotę dokonujących się zmian, ustrzec się w badaniach i stosowanych uogólnieniach tendencji wynikającej z powszechności przekonania, że problem rozpoznany to problem rozwiązany. Tak bowiem nie jest, gdyż na przykład o funkcjach armii państwa demokratycznego - a ściślej funkcjach Sił Zbrojnych RP nie pisze się. Podobnie, mimo pojawiania się prac przyczynkarskich, nie wyjaśnia się rzetelnie istoty problemu cywilnego zwierzchnictwa oraz demokratycznej kontroli nad armią. Dyskutując na temat tej kontroli, łączy się ją - co prawda - z transformacją struktur obrony w państwie demokratycznym, lecz pomija aspekt dialektycznego powiązania czterech obszarów: a) reformy obrony; b) kształtowania od podstaw stosunków cywilno-obronnych; c) zwierzchnictwa nad armią; oraz d) kontroli demokratycznej. Dodajmy, że te aspekty bywają czasami mylone¹, a nawet przedstawiane bez uwzględniania występujących różnic.

Poza tym, w ujmowanych aspektach nowoczesności sił zbrojnych i odpowiednim dostosowywaniu ich do struktur NATO, na plan pierwszy wysuwa się uzbrojenie, sprawność, kompatybilność i skuteczność systemów dowodzenia. Pomija się natomiast wiązanie powyższych kwestii z aspektami podmiotowymi systemu społecznego wojska, czyli z całą sferą dobrych stosunków cywilno-wojskowych oraz stosunków międzyludzkich panujących w jednostkach wojskowych i Instytucjach Centralnych MON.

* Do ważnych zagadnień badawczych zaliczyć także należy: rozwój i funkcjonowanie armii; a także problem organizacji nowoczesnej armii i jej roli w społeczeństwie demokratycznym. Oprócz tego, wylaniają się również ważne zagadnienia badawcze w zakresie socjologii wojska, do których należeć będzie: socjologiczna charakterystyka wojska jako grupy społecznej i armii zawodowej; stosunki społeczne wewnątrz armii, zwłaszcza wojskowy system władzy i zależności; problem hierarchii społecznej i adaptacji; oraz zagadnienia związane z organizacją formalną, nieformalną i przywództwem.

* Gdy dokonuje się analizy stosunków panujących wewnątrz armii bierze się pod uwagę zwłaszcza to, że jest ona zbiorowością społeczną powołaną do ściśle określonych celów. Dlatego przyjęliśmy - dotychczas stosowane - wyróżnienie podstawowych jej cech o następującym uszeregowaniu:

- Po pierwsze, **armia jest organizacją o przewadze więzi formalnej nad więzią personalną**. Oznacza to, że uczestnictwo w tej organizacji odbywa się w pewnej strukturze zorganizowanej oraz przez osobisty kontakt i solidarność.

Po drugie, **armia jest instytucją o strukturze hierarchicznej**. Ta cecha określa typ wewnętrznych zależności, jakie istnieją w wojsku.²

Po trzecie, **armia jest środowiskiem społecznym o własnym systemie uwarstwienia**. Ta cecha natomiast ukazuje rzeczywiste uwarstwienie występujące w armii (oficerowie, chorążowie, podoficerowie i szeregowi żoł-

niem oraz pracownicy cywilni wojska), a także pozwala na wyraźne wyróżnienie wyżej wymienionych grup podczas prowadzenia badań.

Po czwarte, **armia jest grupą bojową, zorganizowaną dla zwycięskiej walki, dla prowadzenia skutecznych działań bojowych lub działań zapewniających pokój.** Ta cecha ma charakter funkcjonalny i traktuje nie tylko o szczególnym przeznaczeniu armii, ale również jej organizacji oraz sprawnym i skutecznym działaniu - również w ramach misji i operacji pokojowych ONZ.

Niezależnie jednak od powyższych ustaleń i wcześniej dostrzeżonych problemów badawczych, wojsko jako zbiorowość społeczna ma określony wizerunek w społeczeństwie, występujący w opinii publicznej, co jest przedmiotem systematycznie prowadzonych badań przez CBOS i WIBS. Badany jest również stosunek społeczeństwa do problemów bezpieczeństwa i obronności kraju, zwłaszcza młodzieży na okoliczność jej stosunku do służby wojskowej, problemów adaptacji i podporządkowywania się oraz ustalania systemów wartości i oczekiwań młodzieży w stosunku do służby wojskowej.

1.3. Zastosowanie teorii socjologicznych i metod badawczych.

Wyodrębnienie powyżej formułowanych zagadnień badawczych wymaga usystematyzowania w postępowaniu metodologiczno- poznawczym. Dlatego też przy wyodrębnianiu, badaniu i opisie "współczesnego życia społecznego i wojskowego" zastosowane zostaną **teorie socjologiczne** ułatwiające poznawanie zjawisk będących w zainteresowaniu nauk humanistycznych, jak: teoria struktur społecznych; teoria rozwoju społecznego, teoria zachowania się grup i zbiorowości; teoria zachowania się jednostek.

Teoria struktur społecznych, umożliwia uogólnianie wyników badań nad różnymi typami i formami zbiorowego życia ludzi oraz ustalanie i wyjaśnianie ogólnych praw. W oparciu o tę teorię tworzy się pojęcia, definicje i schematy interpretacyjne w skali ogólnej.

Gdy odnosi się wyżej wymienioną teorię do szerszych badań socjologicznych, to przyjmuje się, że analizowane są tu „elementy składowe grup i zbiorowości wszelkiego rodzaju, zasady ich budowy, wzajemnego podporządkowania elementów składających się na zbiorowości i siły wyznaczające ich funkcjonowanie. Bada się spójność wewnętrzną grup, siły wyznaczające tę spójność oraz siły i czynniki wyznaczające ich rozkład”.³

Teoria rozwoju społecznego /teoria zmian zachodzących w zbiorowościach ludzkich/ zajmuje się uogólnianiem wyników badań nad zjawiskami i procesami przemian zachodzących w różnych grupach i zbiorowościach - czyli, badaniom i uogólnianiem procesów rozwoju cywilizacyjnego, powstawania lub zanikania czynników zmian zachodzących w życiu społecznym, w tym również dynamicznych zmian zachodzących w wojsku.

Zarówno teoria struktur społecznych, jak i teoria rozwoju społecznego miały wpływ na zastosowanie szczegółowych metod badawczych, w tym analizy systemowej wojska.

Teoria zachowania się grup i zbiorowości społecznych, ma ścisły związek z teorią zmian, gdyż w obszarze ogólnych jej zainteresowań znajdują się zjawiska i procesy zachodzące w dużych zbiorowościach o podobnych lub różnych zachowaniach. Ma więc ona bardzo ścisły związek z analizą procesów i stosunków zachodzących w armii, jako zbiorowości społecznej powołanej do spełniania określonych celów.

Teoria zachowania się jednostek, umożliwia badanie czynników związanych ze społecznym współżyciem ludzi oraz innych zjawisk zachodzących w życiu społecznym i wojskowym, np. przyczynami pozytywnych

zjawisk edukacyjnych i szkoleniowych lub negatywnych zjawisk zachodzących we współżyciu ludzi (m.in. żołnierzy starego i młodego rocznika). Między teorią zachowania się jednostek a teorią zachowania się grup i zbiorowości społecznych zachodzi bardzo ścisły związek.

Uznając specyficzność przedmiotu badań oraz złożony jego charakter, a także charakter poszukiwań, które rozłożone zostały w czasie, za najbardziej celowe uznano **metodę analizy i syntezy**. Natomiast w odniesieniu do badania systemu społecznego wojska - **metodę systemową**. Zastosowanie **analizy systemowej wojska** umożliwia na epistemologiczne odniesienie się do zjawisk i procesów zachodzących w siłach zbrojnych oraz badanie ich wieloaspektowości. Dodajmy przy tym, że dobór wszystkich metod nie jest przypadkowy, gdyż nie są one dowolnym aktem jednorazowym zastosowanym do badania armii w społeczeństwie demokratycznym. Poza tym, przy wyborze metod badawczych kierowaliśmy się zarówno walorami poznawczymi, jak również ich przydatnością do celów praktycznych.

Metody te zastosowano również ze względu na ich refleksyjność i użyteczność poznawczą, uznając jednocześnie, że pozwolą one w oparciu o analizę literatury przedmiotu i badanie dokumentów dojść do twierdzeń uzasadnionych i sprawdzonych na gruncie nauk humanistycznych, zwłaszcza socjologii i nauk wojskowych.

Uwzględniając własne doświadczenia badawcze oraz **zakładając skuteczność zastosowania procedury badawczej** zwracano uwagę na trzy podstawowe jej cechy, tj.:

* **obiektywność**, uwzględniającą zgodność formułowanych sądów z rzeczywistością;

* **rzetelność**, charakterystyczną dla badań socjologicznych oraz wymaganą i postulowaną dla wszystkich rodzajów badań;

* **trafność**, która jest szczególnie ważna przy formułowaniu myśli oraz sądów, wniosków, i dalszych propozycji badawczych.

Zawsze przy badaniach humanistycznych istnieje jednak potrzeba przyjęcia pewnego założenia, które sprowadzić można do potrzeby "dookreślenia" wyżej wymienionych cech.⁴ Tak więc obiektywność jako wynik badań nie przesądza z góry uzyskiwanych wyników, co jest inspirujące także do dalszych badań. Rzetelność jest zapewnieniem sprawdzenia uzyskanych wyników, co ma w następstwie również ścisły związek z dokonywanymi uogólnieniami. Natomiast trafność wynika z doboru procedury badań i jako dobór tejże procedury pozwala ująć wyniki w dane liczbowe, lub zwięzłą formułę wnioskową.

Prowadząc badania staraliśmy się pozyskiwać materiał badawczy z różnych źródeł i za pomocą różnych technik badawczych. Uznano bowiem, że tak uzyskany materiał badawczy stanowi mocniejszą podstawę do uogólnień w I etapie i następnych etapach badań.

1.4. Przypisy

- 1) Problem ten zauważa również: *Chris Donnelly*, specjalny doradca NATO ds. Europy Środkowej i Wschodniej i wyraża go w artykule: „*Transformacja w dziedzinie obrony w nowych demokracjach: ramy poszukiwania rozwiązań*”. Artykuł został opublikowany w *NATO Review*, No.1, January 1997, s.15-19.
- 2) Powyższy termin "instytucja biurokratyczna" używany jest tu w znaczeniu przyjętym w socjologii (wywodzącym się od Maxa Webera), zakładającym istnienie: a) podporządkowania wyłącznie pionowego z dołu do góry; b/ hierarchii stanowisk i stopni z prawem awansowania wyłącznie z góry w dół (J. Wiatr, *Socjologia wojska*, Warszawa 1982, s.31). Powyższe podejście zakładające hierarchię stanowisk nie wyklucza możliwości awansowania do kolejnych stopni wojskowych, po spełnieniu warunków, o których stanowią „*Zasady działania kadrowego w Siłach Zbrojnych*”.
- 3) J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1970, s.20-21.
- 4) Por.: G. Clauss, H. Ebner, *Podstawy statystyki dla psychologów i socjologów*, Warszawa 1972, s.36.

II. SYSTEM SPOŁECZNY WOJSKA

2.1. Istota „systemu” i „systemu społecznego”.

Używając terminu **system** (gr.- całość, układ) każdy badający zdawać musi sobie sprawę z tego, że termin ten ma wiele znaczeń. Podstawowym jednakże warunkiem jest istnienie przynajmniej dwu elementów, powiązanych ze sobą relacjami, które tworzą całość jakościowo różną od sumy elementów.

Najczęściej pod pojęciem „systemu” rozumie się „zbiór elementów (rozumiejąc przez to także i cechy) statycznych albo dynamicznych oraz relacji (stałych, niezmiennych lub zmieniających się)”.¹ Wynika z tego, że systemem będzie każdy zbiór elementów, posiadający określoną strukturę i tworzący całość o innych, różniących go cechach niż cechy elementów składowych.

Systemem nazywa się również obiekt złożony, wyróżniony z badanej rzeczywistości, przedstawiony jako pewna całość, utworzona ze zbioru obiektów elementarnych i powiązań (relacji) między nimi.² Mówi się wówczas, że „coś” jest całością wtedy, gdy stanowi zbiór pełny (zamknięty), jest w określony sposób wyróżnione z otoczenia oraz składa się z „części”, które dadzą się oddzielić, a jednocześnie są ze sobą związane w pewien szczególny sposób. Natomiast „całość” stanowi zawsze obiekt inny niż jej „części”, co może polegać na tym, że jest swoistą jakościowo postacią dającą się badać; może również cechować ją szczególny sposób działania, odmienny od

działania poszczególnych części; nadaje sens istnieniu (funkcjonowaniu) swoich części.

Uczeni polscy zajmujący się organizacją zespołów ludzkich eksponują to, że części funkcjonalne systemu spełniają określoną rolę oraz przyczyniają się do realizacji założonych celów. Poza tym eksponowany jest aspekt wzajemnego powiązania i uporządkowania poszczególnych elementów systemu. Na przykład W. Kieżun³ wskazuje, że uporządkowanie poszczególnych elementów systemu „polega na tym, że poszczególne części współprzyczyniają się do powodzenia całości, a więc osiągnięcia celu całości”. Natomiast J. Zieleniewski⁴ określając system eksponuje wyżej wymienione uporządkowanie i definiuje go jako „układ, którego struktura jest taka, że elementy jego możemy rozpatrywać jako w jakiś sposób uporządkowane”.

* Niezależnie jednak, że problematyką systemu w sensie najogólniejszym zajmuje się prakseologia i cybernetyka, to na gruncie innych nauk społecznych eksponowane są cztery znaczenia:

- * • po pierwsze, przyjmuje się, iż system to wszelki skoordynowany wewnętrznie i wykazujący określoną strukturę układ elementów;
- po drugie, z systemem łączy się efektywność postępowania przyjmując, że jest to zespół sposobów /metod/ działania, wykonywania złożonych czynności;
- po trzecie, przez system pojmuje się całokształt zasad organizacyjnych, ogół norm i reguł obowiązujących w danej dziedzinie /na przykład: system organizacyjny przedsiębiorstwa przemysłowego; system edukacji szkolnej; system finansowy; system moralny itp./.
- po czwarte, przyjmuje się również, że system to całościowy i uporządkowany zespół zadań powiązanych ze sobą określonymi stosunkami logicznymi, w szczególności stosunkiem logicznego wynikania.

Gdy uwzględni się wszystkie cztery określenia systemu, to zmieścić można wszystkie elementy rzeczywistości poczynając od prostego systemu deterministycznego, a kończąc na systemie probabilistycznym, jak na przykład, całe społeczeństwo, czy też gospodarka narodowa.

Na gruncie socjologii ogólnej i socjologii wojska funkcjonuje pojęcie **system społeczny**. Jest to określenie szczególne, które wyróżnia się spośród innych, ponieważ dotyczy społeczeństwa ludzkiego - jako systemu złożonego z wielu indywidualów współżyjących w rozmaitych strukturach społecznych i pozostających ze sobą w różnorodnych stosunkach wzajemnych. Eksponuje to mocno J. Szczepański⁵, który określa system społeczny jako: „zespół stosunków międzyludzkich, układ określonych grup i organizacji, system (układ) stanowisk i pozycji społecznych”.

Można zatem przyjąć, że system społeczny⁶ oznaczał będzie układ wzajemnych zależności i powiązanych ze sobą działań, czyli ról społecznych, w których stosunki są między nimi uregulowane normatywnie i wyznaczone przez określone cele instytucji, stanowiąc różnorodne struktury społeczne, wzajemnie na siebie oddziałujące. Podstawowymi warunkami istnienia systemu społecznego (wg T. Parsonsa), są:

- a) *zgodność* systemu społecznego z panującym w danym środowisku ładem społeczno-gospodarczym;
- b) *zdolność rozwiązywania przez system nacisków wewnętrznych i zewnętrznych* zmierzających do jego przekształcenia;
- c) *przysposobienie* ludzi do zlecanych im ról zawodowych w systemie;
- d) *zapewnienie sprawnej łączności* między ludźmi zajmującymi różne pozycje w systemie;
- e) *utrwalanie* w systemie różnych *wartości społecznych*, które stanowią podstawę porozumiewania się i wzajemnej współpracy.

2.2. Właściwości i funkcje systemu społecznego.

 Biorąc pod uwagę to, że w systemie społecznym występuje zarówno utrwalanie wartości społecznych, jak też zapewnianie współdziałania i łączności między ludźmi, to nie ulega wątpliwości, że jedną z zasadniczych właściwości obiektywnych będzie **utrzymywanie i uznawanie wzajemnej spoistości**. To z kolei ma ścisły związek z **funkcjonowaniem lub kształtowaniem systematycznie stosunków społecznych**. Te zaś mogą mieć różnorodny charakter i uwzględniać zarówno występujące, jak i kształtowane zależności, jak też i inne powodowane efekty współżycia. Odwołując się do S. Ossowskiego, można ów system stosunków społecznych sprowadzić do trzech kategorii:

- stosunków zależności wzajemnych;
- stosunków dystansu;
- więzi i antagonizmów.

Mówiąc ściślej „system stosunków, który stanowi strukturę społeczną, daje się sprowadzić do (...): stosunków zależności wzajemnych wynikających z podziału pracy, tzn. z podziału funkcji, stosunków zależności jednostronnych, wynikających z przywilejów posiadania mniej lub więcej stałych środków przymusu względem innych członków społeczeństwa, i wreszcie stosunków dystansu, więzi i antagonizmów społecznych. Te trzy kategorie odnajdujemy już w strukturze najprostszyc grup społecznych: w strukturze rodziny”.⁷

Zwrócić można również uwagę na aspekt funkcjonalny struktury, wynikający - po pierwsze- z ogólnych uwarunkowań obiektywnych, czyli owej zależności i zróżnicowań powodowanych możliwością sprawowania władzy oraz podziału dóbr ekonomicznych. Po drugie, z uwarunkowań subiektywnych, czyli indywidualnego, podmiotowego przygotowania członków zbioru

rowości społecznej, ich możliwościami, emocjami, umiejętnością współżycia itp. W ogólnym systemie funkcjonowania życia społecznego ważne więc będzie dostrzeganie w strukturze społecznej, takich wartości socjologiczno-społecznych, jak: występowanie podziału ról społecznych, reprezentowanie interesów grupowych, występowanie prestiżu społecznego, podziału i sprawowania władzy, podziału dóbr ekonomicznych itp.

Przy eksponowaniu wartości funkcjonalnych systemu zwraca uwagę występowanie środków materialnych, wspomagających działalność ludzką oraz sami ludzie ze swymi umiejętnościami, zdolnościami i możliwościami. Występuje tu również wzajemna zależność. Istotne są ponadto wartości cennie w systemie oraz jego efektywne funkcjonowanie polegające na: wypełnianiu zakładanej roli, lub ról, „na produkowaniu pewnego rezultatu”, na inwestowaniu w system, doskonaleniu jednostek, grup. Tak więc dla funkcjonowania każdego systemu społecznego niezwykle ważne są mierniki jego sprawności, zwłaszcza zaś możliwości doskonalące, efektywność wypełnianych ról oraz zaspokajania potrzeb ludzi uczestniczących w danym systemie,

Poza tym, dla każdego systemu społecznego **charakterystyczny** będzie **układ społecznych stosunków międzyludzkich**, wynikający bądź to z zasad współżycia, umiejętności i specjalności zawodowych członków systemu, bądź też z pełnionych funkcji i różnych pozycji społecznych. W istocie rzeczy jest bowiem tak, że wszelkie stosunki społeczne w decydującym stopniu opierają się na współzależności osób i ugrupowań wchodzących w skład struktury społecznej. W tych stosunkach międzyludzkich znajduje swój wyraz zachowanie się poszczególnych ludzi tworzących system⁸, szczególnie zaś zachowanie się o charakterze:

a) **technologicznym**, polegające na wykorzystaniu zadań zgodnie z właściwościami technicznymi systemu;

- b) **formalnym**, zgodnie z obowiązującymi w systemie przepisami;
- c) **nieformalnym**, zmierzające do realizowania zadań bez względu na przeszkody natury formalnej, które mogą mieć nieraz charakter osobisty.

Systemy funkcjonujące w społeczeństwie posiadają różne właściwości i funkcje.⁹ Jednakże systemy społeczne posiadają wspólne właściwości, do których należą:

- **morfologia**, czyli budowa wewnętrzna systemu, obrazująca w ujęciu statycznym liczbę i wielkość występujących elementów;
- **struktura**, współtworząca przez jego części składowe organizację regulującą odniesienia między elementami a całością systemu;
- **swoisty układ funkcji i pozycji** realizowanych przez poszczególne części składowe, tj. obowiązków i uprawnień;
- właściwa danemu systemowi **hierarchia zależności**, nadrzędności, równorzędności ludzi i grup;
- **układ wartości** dotyczący celów systemu, oceny jego własnych elementów i innych systemów. We wszelkich systemach społecznych układ ten jest podstawą moralną funkcjonującego systemu.
- **zdolności adaptacji**, przystosowania się do zmiennych warunków przyrodniczego i społecznego otoczenia.

Każdy system społeczny pełni swoje własne funkcje, które jednak nie mogą przeszkadzać w pełnieniu funkcji przez poszczególne jego elementy. Dlatego też w oparciu o literaturę współczesną można wyróżnić co najmniej trzy zasadnicze funkcje systemów społecznych, to jest: funkcję integracyjną, inspiracyjną i zabezpieczającą.

1. **Funkcja integracyjna** wyraża się w akceptacji określonych wartości w systemie, które zbliżają ludzi do siebie, tworzą podstawy powstawania instytucji, organizacji różnych zbiorowości społecznych.

2. **Funkcja inspiracyjna**, która podkreśla, że uznane przez ludzi wartości powodują skłonności do określonych sposobów myślenia, postaw i zachowań.
3. **Funkcja zabezpieczająca** wiąże się z zapewnieniem istnienia i działania systemu społecznego, ochroną funkcjonujących w nim wartości.

W porównaniu z innymi, występującymi w rzeczywistości systemami, systemy społeczne mają swoją specyfikę, która wynika z tego, że - z jednej strony - różnią się od siebie, a w ich rozpatrywaniu cechą znaną powinna być delikatność. To samo dotyczy oceny, zwłaszcza wtedy, gdy rozpatrywane są zachowania o charakterze indywidualno-podmiotowym i współzyciu zespołowym. Z drugiej zaś strony - specyficzność wynika z tego, że występuje świadome działanie ludzi (o odpowiednich umiejętnościach, cechach charakteru) przekształcających rzeczywistość. Występuje tu więc świadome działanie, jakim jest praca lub służba w odniesieniu do systemu społecznego wojska, wyznaczająca pozycje i funkcje społeczne.

2.3. Funkcjonowanie systemu obronnego i społecznego wojska.

W organizacjach tworzonych celowo, jak na przykład wojsku, istotną rzeczą jest wypracowanie (wykształtowanie) określonych wartości związanych nierozdzielnie z wykonywaniem zadań. W odniesieniu do sygnalizowanych wcześniej przeobrażeń o charakterze ogólnym, i niezależnie od prowadzonych badań, odnotowania wymaga proces przebudowy systemu obronnego RP, który nie ogranicza się tylko do sił zbrojnych. Trwają bowiem zarówno przeobrażenia strukturalne i funkcjonalne, które są zarówno przedmiotem zainteresowania naukowców, jak i polityków.

Niezależnie jednak od tego, w analizach systemu obronnego, który ma charakter nadrzędny w odniesieniu do innych systemów występujących w wojsku, na podkreślenie zasługuje zwłaszcza to, że system obronny RP tworzą zarówno elementy organizacyjne, ludzkie, jak i materiałowe (w tym techniczne i technologiczne), działające na rzecz obronności. Poza tym, elementy te są ze sobą powiązane i współdziałające. Funkcjonowanie efektywne zapewniane jest wówczas, gdy poprzez owe współdziałanie zapewnia się integrację potencjału obronnego z przygotowywaną administracją i gospodarką oraz odpowiednio zorganizowanym i przygotowanym obronnym społeczeństwem.

Tak więc, w każdym państwie demokratycznym tworzony jest starannie i przez długie lata system obronny, w tym kierowania obronnością, gdzie centralną postacią władzy wykonawczej jest prezydent, który sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa.

System obronny Rzeczypospolitej polskiej tworzą:

- siły zbrojne;
- układ pozamilitarny;
- system kierowania obronnością.¹⁰

Siły zbrojne są przeznaczone do obrony militarnej państwa, a ich głównym zadaniem jest natychmiastowe zbrojne przeciwstawienie się każdej agresji militarnej. Tworzą je: wojska lądowe, siły powietrzne, marynarka wojenna, a w ich strukturach występują wojska operacyjne i siły obrony terytorialnej. Wojska operacyjne przygotowywane są do wykonania głównych zadań w czasie działań wojennych. Natomiast siły obrony terytorialnej przygotowane i przeznaczone są do wspierania zabezpieczania działań wojsk operacyjnych, a także samodzielnego wykonywania zadań ochronno-obronnych w wyznaczonych rejonach odpowiedzialności.

Układ pozamilitarny tworzy warunki niezbędne do przygotowania oraz działania sił zbrojnych, a także przetrwania narodu w czasie zagrożenia i wojny. Składa się z następujących ogniw:

- *ochrony struktur państwa*, tworzonych przez organa resortów spraw wewnętrznych i wymiaru sprawiedliwości, tj.: Policję, Urząd Ochrony Państwa /UOP/, Straż Graniczną, Wojska MSW, sądy prokuraturę;
- *gospodarczo-obronnych*, odpowiedzialnych za przygotowanie i utrzymanie gospodarki na poziomie umożliwiającym produkcję i świadczenie usług stosownie do potrzeb obronnych państwa;
- *ochrony ludności*, tworzonych przez Obronę Cywilną Kraju, jednostki straży pożarnej oraz siły i środki resortów: zdrowia, ochrony środowiska, a także /częściowo/ innych resortów i województw. Zapewniają one ochronę ludności przed skutkami wojny, katastrof i klęsk żywiołowych, stwarzają również warunki przetrwania narodu i dorobku kulturowego;
- *społeczno-obronnych*, przeznaczonych do realizacji zadań edukacyjno-propagandowych na rzecz obronności.

Kierowanie obronnością sprawują wszystkie organa władzy i administracji państwowej oraz samorządowej, stosownie do przypisanych im prawem kompetencji. Zasadnicze funkcje w tym systemie sprawują: Sejm, Prezydent, Rada Ministrów, o czym będzie mowa szerzej przy analizie zwierzchnictwa oraz cywilnej i demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi RP.

Wnikliwe **przeprowadzenie analizy socjologicznej**, z uwzględnieniem morfologii, czyli budowy wewnętrznej systemu wojska, pozwala na dostrzeżenie różnorodnych elementów zarówno materialnych o formalno-organizacyjnym charakterze, jak i podmiotowych. Będą to więc - z jednej strony - ustawicznie doskonalone elementy bojowo-organizacyjne, jak np.: korpusy, brygady, bataliony kompanie, plutony, a także organizacje po-

szczególnej służby. Z drugiej zaś - kategorie społeczno-podmiotowe (np. wieku, wykształcenia, stanu cywilnego, stażu służby itp.), a także grupy społeczne zarówno stanowione, czyli formalne, jak i spontaniczne, tzn. nieformalne.

W systemie społecznym np. oddziału wojskowego integralną częścią są żołnierze zawodowi, zasadniczej służby wojskowej i pracownicy cywilni - (wszyscy razem) powiązani zależnościami służbowymi. Wyróżnić tu można organizację formalną i spontaniczną rzutującą na ich stosunki i wzajemne współzycie. **Organizacja spontaniczna** pojmowana jest na ogół jako różnica między istniejącym układem modelowo-formalnym i organizacją rzeczywistą.

Organizacja formalna natomiast pojmowana jest jako skodyfikowany zestaw obowiązujących zasad współdziałania między członkami analizowanego oddziału (podmiotowo-organizacyjnej społeczności wojskowej). Dość tu można, iż każdą organizację formalną, zwłaszcza w odniesieniu do organizacji wojskowej, cechować będą następujące właściwości:

- *hierarchia*, polegająca na kompetencyjnym uzależnieniu ludzi pełniących określone funkcje;
- *specjalizacja*, polegająca na wyodrębnieniu i wykonywaniu poszczególnych funkcji służbowych;
- *procedura*, wyrażająca się podporządkowaniem kierunków, dróg i środków działania określonym regułom;
- *koordynacja*, polegająca na współdziałaniu poszczególnych ogniw i tkwiących w nich ludzi.

Przy głębszej analizie systemu społecznego wojska - jak zauważa J.Sztumski¹¹ - zobaczymy jeszcze inne, bardziej ukryte elementy, np. rozmaite instytucje spełniające różne funkcje, dotyczące np. zabezpieczenia współdziałania z innymi systemami społecznymi tego samego rodzaju (np.

sąsiednią brygadą) lub innymi (np. zbiorowiskiem, jakie tworzą mieszkańcy miejscowości zakwaterowania brygady). Jeszcze bardziej wnikliwa analiza umożliwi dostrzeżenie różnych grup zantagonizowanych, klik, itp. zakamuflowanych elementów. Tak więc, na podstawie wnikliwej analizy socjologicznej okaże się więc, że ten pozornie prosty społecznie system wojska ma złożoną budowę, czyli morfologię, nie zawsze widoczną na pierwszy rzut oka. Można w nim dostrzec - najogólniej biorąc - dwa rodzaje elementów: poszczególne jednostki ludzkie, zwłaszcza gdy funkcjonują jako określone instytucje, (np. dowódca batalionu, szef sztabu brygady, kwatermistrz X itp.) oraz jako przeróżne ich zbiory, jak np. grupy, kategorie społeczne itp.

Uwzględniając natomiast wykonawstwo zadań, a także związane z tym współdziałanie, dostrzega się jeszcze inne właściwości, jak na przykład występowanie i kształtowanie poczucia przynależności do grupy i „własnej ważności” w jej funkcjonowaniu. Wiąże się to również ściśle ze świadomością przynależności do określonej grupy celowej, która posiada swoją etykę zawodową. Także z występowaniem i kształtowaniem poczucia własnej wartości społeczno-zawodowej oraz możliwościami doskonalącymi i kompetencyjnymi.

2.4. Przypisy

- 1) T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Ossolineum 1978, s.237.
- 2) P. Sienkiewicz, *Podstawy teorii systemów*, AON, Warszawa 1993, s.45.
- 3) W.Kieżun, *Podstawy organizacji i zarządzania*, Warszawa 1974, s.20.
- 4) J.Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich*, Warszawa 1965, s.46.
- 5) J. Szczepański, *Elementarne pojęcia socjologii*, op.cit., s.190.
- 6) Powyższe określenie wyprowadzone zostało na podstawie pojmowania systemu społecznego przez T. Parsonsa i L. v. Bertalanffy, który interpretuje szerzej słowo "system" i wskazuje przykładowo na: atom, żywą komórkę i społeczeństwo ludzkie. (T. Parsons, *The Social System*, New York 1951. Pod-

ne za: H. Januszek, J. Sikora, *Socjologia pracy*, Poznań 1996, s.27; L. v. Bertalanffy, *Historia rozwoju i status ogólnej teorii systemów*, [w:] *Ogólna teoria systemów*, [red.] G. J. Klir, Warszawa 1976).

- 7) Ossowski S., *O strukturze społecznej*, Warszawa 1982, s.14.
- 8) Zobacz: A. Stąsiek, *Struktura społeczna*, [w:] *Socjologia ogólna. Wybrane Problemy*, Warszawa 1995, s.58-60; H. Januszek, *Socjologia pracy jako nauka*, [w:] *Socjologia pracy*, Poznań 1996, s.29-30.
- 9) Por.: J. Sztumski, *Metodologiczne problemy systemowej analizy społeczeństwa*, Katowice 1987, s.8; J. Jacher, *Zagadnienie integracji systemu społecznego*, Wrocław 1976, s.87; H. Januszek, *Socjologia pracy jako nauka*, cyt. wyd., s.30.
- 10) *Polityka bezpieczeństwa i strategia obronna Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa, 2 listopada 1992 r.
- 11) J. Sztumski, *Wojsko jako system społeczny*, "Wojsko i Wychowanie" 1993, nr 5. Zobacz także: R. Kowalczyk, T. Sieczyński, *Psychologia i socjologia pracy*, Warszawa 1987, s.105-106.

III. ZWIERZCHNICTWO, CYWILNA I DEMOKRATYCZNA KONTROLA NAD SIŁAMI ZBROJNYMI RP

Budowanie mechanizmów zwierzchnictwa, cywilnej i demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi - w każdym nowo powstałym państwie demokratycznym - jest procesem długotrwałym. Składają się na nią bowiem nie tylko przedsięwzięcia prawno-legislacyjne i organizacyjne (w tym, w resorcie obrony narodowej), ale również subiektywno-podmiotowe, zwłaszcza dotyczące sposobu myślenia o sprawach obronności.

3.1. Współczesne uwarunkowania i badanie problemu.

Problematyka cywilnej kontroli sił zbrojnych i demokratycznego zwierzchnictwa nad nimi pojawiła się w krajach Europy Środkowej od niedawna. W Polsce po 1989 roku, kiedy rozpoczęto budowę nowych podstaw ustrojowych, opartych na zasadach demokratycznych wraz z tworzeniem nowych struktur władzy. Od tego czasu mają miejsce - trwające do dziś - procesy restrukturyzacyjne sił zbrojnych, które związane są ściśle z budową bezpieczeństwa państwa i trwałych podstaw obronnych, w których nadrzędnym celem jest: ochrona i obrona suwerenności oraz niepodległości narodu polskiego, jego prawa do integralności terytorialnej i nienaruszalności granic.

Podkreślić również chciałbym, że problemy bezpieczeństwa i obronności kraju absorbują dzisiaj mocno wiele środowisk i podmiotów: środowi-

sko cywilne, polityków, naukowców i praktyków wojskowych z różnych krajów. Wydaje się, że najważniejsze są tu następujące powody:

Po pierwsze - dlatego, że przed państwami Europy Środkowej (po dokonanych zmianach polityczno-ustrojowych), w tym i przed Rzeczypospolitą Polską, pojawił się problem narodowego systemu bezpieczeństwa, w którym mieści się ściśle kształtowanie od podstaw cywilnej i demokratycznej kontroli oraz zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi.

Po drugie - dlatego, że sąsiadujemy z siedmioma zaprzyjaźnionymi państwami, ze strony których nie dostrzegamy zagrożenia militarnego, co ułatwia kształtowanie narodowego systemu bezpieczeństwa i wejście do ogólnoeuropejskiego systemu bezpieczeństwa

Po trzecie - dlatego, że poszukiwane przez Polskę gwarancje bezpieczeństwa związane z ogólnym bezpieczeństwem Starego Kontynentu, z obecnie istniejącymi strukturami NATO i UZE nie zwalniają od wysiłków na rzecz troski o budowanie trwałych podstaw bezpieczeństwa narodowego.

Dlatego też, we wszystkich rozważaniach nad umacnianiem obronności kraju, procesami restrukturyzacyjnymi, brane są pod uwagę istniejące współcześnie uwarunkowania polityczne, militarne, ekonomiczne i naukowo-techniczne określające możliwości rozwoju społeczeństwa i sił zbrojnych, a także inne, jak na przykład: istotne uwarunkowania normatywne i współczesne uwarunkowania edukacyjne.

Jak wykazuje dotychczasowa praktyka, badający wyżej wymienione problemy wskazują na duże znaczenie istniejących oraz tworzonych regulacji prawnych. Na dokumenty normatywne, zwłaszcza te, które określają podstawowe zasady przygotowania obronnego społeczeństwa i determinują rozwój sił zbrojnych. Ponadto, regulacje prawne leżą również u podstaw cywilnej i demokratycznej kontroli oraz zwierzchnictwa nad siłami zbrojnymi. Jest to problem szczególnie ważny, ponieważ w budowie państwa o

ustroju demokratycznym kluczowym zagadnieniem staje się ustalenie i funkcjonowanie zakresu uprawnień i kompetencji naczelnych instytucji kraju. Wówczas bowiem można mówić o stworzeniu centralnym organom władzy państwowej warunków do sprawnego działania na różnych szczeblach ich funkcjonowania.

Problem dotyczy zwłaszcza sfery obronnej, ponieważ ze względu na przeznaczenie i hierarchiczną strukturę sił zbrojnych nader ważne jest właściwe ułożenie i funkcjonowanie relacji między wojskiem a demokratycznie wybieranymi organami władzy państwowej. Poza tym, ważne jest podporządkowanie sił zbrojnych, ale również określenie stopnia i skali ingerencji centralnych instytucji państwa w sferę wojskową. Dodać należy, iż poddanie sił zbrojnych cywilnej kontroli wcale nie oznacza bezpośredniego przejmowania dowodzenia istniejącymi rodzajami wojsk oraz ich szkoleniem.

3.2. Istota cywilnej kontroli nad siłami zbrojnymi.

Cywilna i demokratyczna kontrola nad wojskiem oznacza wszakże podporządkowanie armii demokratycznie wybranym władzom politycznym państwa. Wszystkie decyzje polityczne dotyczące obronności państwa są podejmowane przez te władze w trosce o sprawy bezpieczeństwa kraju i społeczeństwa. Natomiast odpowiedzialność za szkolenie podległych żołnierzy i wojsk, wraz z odpowiedzialnością za gotowość bojową, spoczywa na kadrze dowódczej. W istocie rzeczy problem sprowadza się do aspektów politycznych, w tym m. in. kierowania całokształtem działalności sił zbrojnych, odpolitycznienia wojska oraz aspektów społecznych i ekonomicznych - zwłaszcza wtedy, gdy staje się sprawą zaspokajania ważnych potrzeb mate-

rialnych, technicznych i finansowych armii, co związane jest ściśle z nakładami budżetowymi na obronność.

Gdyby więc postawić pytanie: co daje dobrze zorganizowana, sprawna, cywilna i demokratyczna kontrola nad siłami zbrojnymi?, to odpowiedź nie jest trudna. Dostrzega się tu bowiem takie pozytywne aspekty, jak:

- właściwe przeznaczenie sił zbrojnych i uwolnienie od polityki - co oznacza, że nie są one podmiotem polityki lecz stoją na straży suwerenności, niepodległości, bezpieczeństwa i pokoju, czyli mają charakter ogólnonarodowy i działają zgodnie z polską racją stanu;
- odpartyjnienie i odpolitycznienie wojska, o czym traktuje znowelizowana ustawa o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych.¹ Wprowadza się tu bowiem zakaz członkostwa tych żołnierzy w partiach, stowarzyszeniach i organizacjach politycznych, a także zakaz udziału w ruchach i ugrupowaniach obywatelskich o charakterze politycznym, w zgromadzeniach o takim charakterze oraz zakaz prowadzenia działalności politycznej, w tym rozpowszechniania publikacji na tematy polityczne;
- nie angażowanie się armii w żadne sprawy sensu stricto polityczne oraz neutralność w sporach między partiami i organizacjami politycznymi;
- osłonę armii polegającą na tym, że kontrola ta zapobiega włączaniu żołnierzy zawodowych i zasadniczej służby wojskowej w partykularne rozgrywki polityczne;
- pomoc w rozwiązywaniu problemów nurtujących siły zbrojne, wyrażająca się zwłaszcza poprzez przejrzystość budżetu i planów obronnych, budowanie zaufania pomiędzy sferą cywilną i wojskową, co we współczesnych warunkach ma duże znaczenie dla funkcjonowania całego systemu obronnego;
- odciążenie dowódców (głównie wyższego szczebla - strategicznego i operacyjnego) od wykonywania obowiązków pozawojskowych, nie związa-

nych bezpośrednio z procesem dowodzenia i szkoleniem, na przykład: kwestie budżetowe, zaopatrywanie w skali makro, kwestie administracyjne, kreowanie publicznego zaufania do armii i państwa itp.

U podstaw cywilnej i demokratycznej kontroli nad armią leży ponadto tworzenie dobrego systemu legislacyjnego, z ustawą zasadniczą włącznie, co wymaga czasu. W wielu krajach europejskich jest np. tak, że zawarte w konstytucjach regulacje najczęściej odnoszą się tylko do powiązań i zależności między władzą ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Ponieważ siły zbrojne w świetle prawa nie stanowią podmiotu władzy, lecz tylko jej przedmiot, - w konstytucji najczęściej nie określa się roli wojska w państwie, natomiast zawsze reguluje stopień jego zależności względem centralnych organów władzy wykonawczej. Ustawa zasadnicza często też zawiera zapisy o zadaniach, do jakich powołane zostały siły zbrojne.²

Polska Ustawa Konstytucyjna z 17 października 1992 roku³ nie określa, czym są siły zbrojne, jakie zajmują miejsce w strukturach państwa, jakie są ich zadania, reguluje natomiast stosunek podległości wobec najważniejszych urzędów i instytucji państwa. Wynika to z charakteru tzw. Małej Konstytucji, która jest dokumentem tymczasowym, mającym ustalić w nowej rzeczywistości społeczno-politycznej wzajemne stosunki między władzą ustawodawczą i wykonawczą.

W nowej Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej uchwalonej przez Zgromadzenie Narodowe 2 kwietnia 1997 roku, znajduje się już zapis o zadaniach sił zbrojnych. W Artykule 26 stwierdza się, że:

„1. Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej służą ochronie niepodległości państwa i niepodzielności jego terytorium oraz zapewnieniu bezpieczeństwa i nienaruszalności jego granic.

2. Siły Zbrojne zachowują neutralność w sprawach politycznych oraz podlegają cywilnej i demokratycznej kontroli”.

Poza tym, Konstytucja RP jednoznacznie określa, że **Prezydent Rzeczypospolitej jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej**. Prezydent powołuje ministra Obrony Narodowej i za jego pośrednictwem sprawuje zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi. Mianuje i zwalnia również szefa Sztabu Generalnego WP oraz dowódców rodzajów sił zbrojnych i okręgów wojskowych.

Ponadto, Prezydent RP sprawuje ogólne kierownictwo w dziedzinie zewnętrznego i wewnętrznego bezpieczeństwa państwa oraz koordynuje wypracowanie strategii obronnej. Jako zwierzchnik sił zbrojnych ustala główne kierunki ich rozwoju i przygotowania do obrony państwa. Kontroluje również przebieg przygotowań obronnych realizowanych pod kierownictwem premiera przez ministrów, wojewodów i inne organa administracji publicznej. Dodajmy tu, że organem wykonawczym prezydenta w tym zakresie jest Biuro Bezpieczeństwa Narodowego.

Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej jest także przewodniczącym Komitetu Obrony Kraju - i tu również współdecyduje o ustalaniu generalnych założeń obrony kraju, wytyczaniu głównych kierunków działań w dziedzinie obronności oraz bezpieczeństwa państwa itd.

Rada Ministrów natomiast kieruje i sprawuje nadzór nad działaniami administracji państwowej w sferze obronności, prowadzonymi w ramach obrony cywilnej. Poprzez ministrów, wojewodów, organa administracji państwowej i samorządowej kieruje realizacją wszelkich przedsięwzięć zmierzających do zapewnienia bezpieczeństwa państwa. Tworzy i znosi okręgi wojskowe oraz określa ich siedziby i terytorialny zasięg działania. Wyznacza także liczbę poborowych powoływanych do odbycia zasadniczej służby wojskowej.

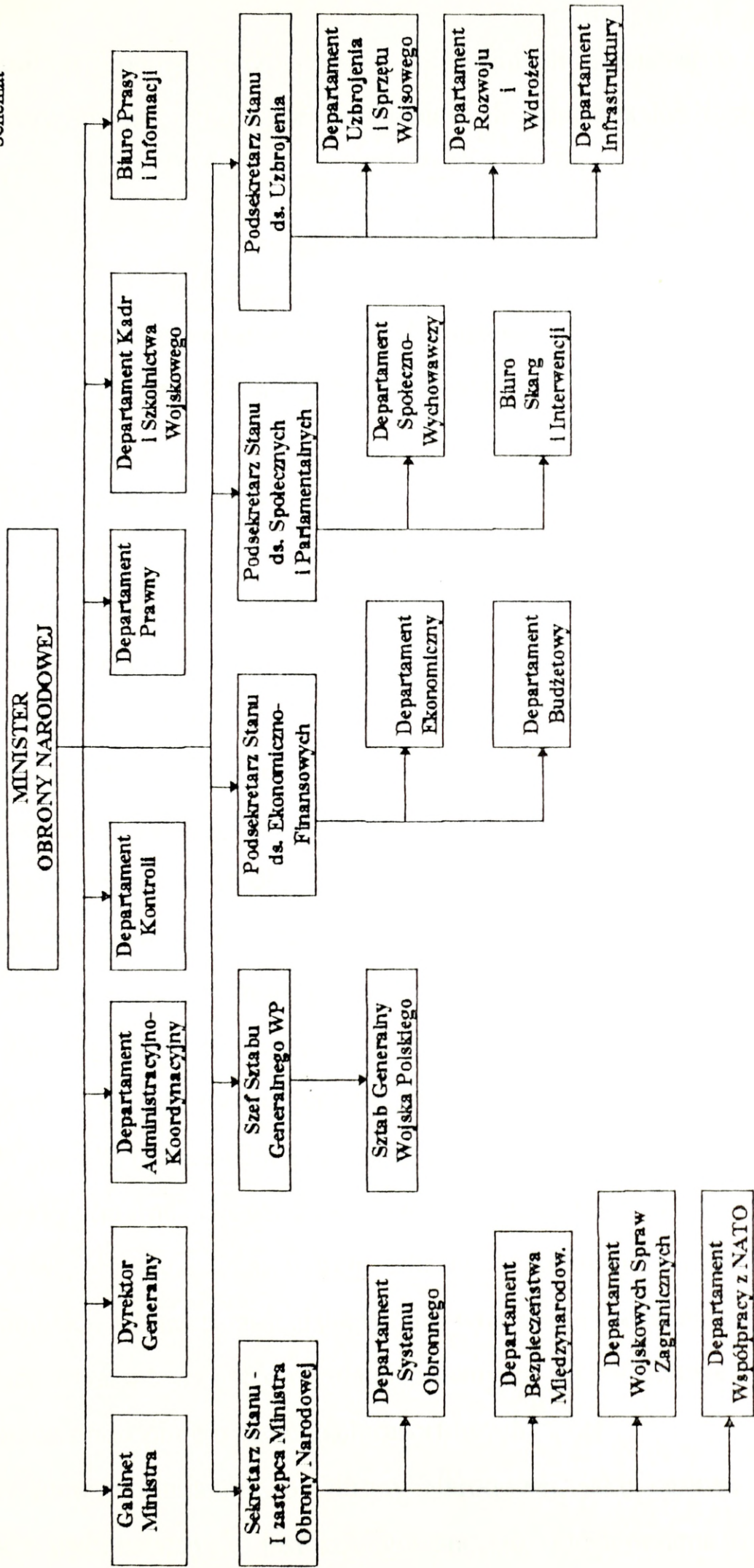
Rada Ministrów powierza ministrowi Obrony Narodowej ogólny nadzór nad realizacją zadań obronnych. Ważnym instrumentem nadzoru nad dzia-

łaniami ministra ON i skutecznością jego kontroli jest Komitet Spraw Obronnych Rady Ministrów, który analizuje sprawy obronności i koordynuje wprowadzanie reformy.

W myśl Ustawy z dnia 14 grudnia 1995 r.,⁴ **minister Obrony Narodowej** posiada duży zakres kompetencji, gdyż **jest naczelnym organem administracji państwowej w dziedzinie obronności**. Kieruje resortem obrony narodowej (Schemat struktury MON wg „*Wojsko Polskie*”, BPiI MON, Warszawa 1997, s.5. zamieszczony został na s.31 niniejszego opracowania) i sprawuje swoją funkcję przy pomocy ministerstwa i szefa Sztabu Generalnego WP, który podlega ministrowi i w jego imieniu dowodzi siłami zbrojnymi w czasie pokoju.

Z wykonywaniem przez ministra Obrony Narodowej „innych zadań wynikających z ustaw i innych przepisów”⁵, wiążą się ściśle czynności związane z wyborami do Sejmu, Senatu, czy referendum konstytucyjnego. W takich przypadkach stosowane przepisy ordynacji wyborczej do Sejmu przewidują określenie przez ministra Obrony Narodowej sposobu realizacji obowiązków dowódców jednostek wojskowych w zakresie zapewnienia żołnierzom warunków udziału w wyborach lub referendum konstytucyjnym. Jednakże przed określeniem obowiązków dowódców minister ON porozumiewa się z Państwową Komisją Wyborczą /PKW/.

Dodać należy w tym miejscu, że poinformowanie żołnierzy o przysługującym im prawie do uczestniczenia w wyborach lub referendum nie uchyla ustawowych reguł gwarantujących neutralność polityczną sił zbrojnych i apartyjności kadry. Poza tym, kampania wyborcza lub referendalna nie może być prowadzona na terenie jednostek wojskowych oraz wszystkich innych jednostkach organizacyjnych podległych ministrowi Obrony Narodowej, o czym traktuje „Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej”.⁶ Nie dopuszczalne jest również organizowanie spotkań z przedstawi-

cielami partii politycznych, stowarzyszeń i innych organizacji o charakterze politycznym na terenie wyżej wymienionych jednostek lub instytucji wojskowych.

3.3. Aspekt przedmiotowy i podmiotowy w realizacji funkcji kontrolnych.

Praktyczna realizacja cywilnej i demokratycznej kontroli nad siłami zbrojnymi ma wiele wymiarów. **Uprawnieniami kontrolnymi dysponują zarówno organy władzy ustawodawczej, jak i władzy wykonawczej.**

Sejm Rzeczypospolitej Polskiej jako powszechnie wybierany, najwyższy organ ustawodawczy dysponuje uprawnieniami kontrolnymi w stosunku do całej sfery obronnej. Uchwala wszelkie regulacje ustawowe w sprawach obronności i kontroluje ich wykonanie. W ustawie budżetowej określa corocznie wysokość środków na bezpieczeństwo i obronność państwa. W przypadku wystąpienia zagrożenia wojennego lub konieczności wspólnej obrony przed agresją może podjąć uchwałę o stanie wojny. Dodajmy, że w stosunku do regulacji ustawowych dotyczących obronności oraz uchwał sejmowych - Senat spełnia funkcję opiniodawczą.

W sposób bezpośredni i ciągły spełniają swoje funkcje kontrolne komisje parlamentarne. Głównie zaś **Sejmowa Komisja Obrony Narodowej**, która współpracując z ministrem Obrony Narodowej rozpatruje problemy obronności, z procesami legislacyjnymi włącznie. Przekazuje również ministerstwu własne projekty regulacji prawnych, teksty uchwał, wniosków i rezolucji oraz opinie o projektach resortowych.

Natomiast ministerstwo Obrony Narodowej, jako ogniwo centralnych władz wykonawczych, jest zobligowane do udostępniania dokumentacji

związanej z obronnością, która jest w przedmiocie zainteresowania parlamentu. Materiały te udostępniane są przez wszystkie podmioty organizacyjne resortu lub za pośrednictwem ministra, jego zastępców czy ekspertów.⁷ Dodać też należy, iż członkami Sejmowej Komisji Obrony zostają ci posłowie, którzy posiadają odpowiednią wiedzę obronną oraz interesują się problematyką bezpieczeństwa i obronności państwa.

Niezwykle ważną kwestią jest zaspokajanie potrzeb materiałowych, technicznych i finansowych sił zbrojnych. Dlatego też w ramach uprawnień kontrolnych trwale miejsce zapisuje stały nadzór parlamentu nad budżetem obronnym.

Szczególną formą uprawnień kontrolnych parlamentu są bezpośrednie kontakty ministra z członkami parlamentu. W tej realizacji funkcji kontrolnej, stałe miejsce zajmuje m.in. opiniowanie kandydatów na stanowisko ministra Obrony Narodowej. Dotyczy to również ewentualnego zgłaszania votum nieufności wobec prowadzonej przez ministra polityki w zakresie całokształtu działalności sił zbrojnych. Ponadto, mają również miejsce kontakty Sejmowej Komisji Obrony z ministrem, sekretarzami stanu w MON, wiceministrami oraz szefem Sztabu Generalnego WP, jego zastępcami, gdy omawiane są problemy obronności i bezpieczeństwa oraz rozwiązania legislacyjne dotyczące sił zbrojnych i obronności państwa.

Zgodnie ze znowelizowaną ustawą o obowiązkach posłów i senatorów, uprawnienia kontrolne mają również poszczególni **posłowie i senatorowie**. Posiadają oni bowiem prawo i możliwość wglądu w dokumentację resortu oraz możliwość zapoznania się z funkcjonowaniem instytucji, obiektów i placówek MON, gdyż poseł i senator wypełniając powinności mandatowe ma przewidziane ustawą „prawo do uzyskiwania wszelkich informacji i materiałów oraz wglądu w działalność organów administracji państwowej, za-

kładów i przedsiębiorstw państwowych i innych placówek gospodarki uspołecznionej”.⁸

Eksponując najważniejsze kwestie kontrolne władzy wykonawczej, wskazać należy na szczególne uprawnienia **Najwyższej Izby Kontroli**, w zakresie sprawdzania gospodarki budżetowo-finansowej MON. Sprawuje ona bowiem stały nadzór nad gospodarowaniem środkami budżetowymi, które przydziela parlament resortowi obrony.

Inną powołaną ustawowo instytucją jest „kontrola skarbowa”, której celem jest ochrona interesów i praw majątkowych Skarbu Państwa oraz zapewnienie skuteczności wykonywania zobowiązań podatkowych. Kontrola ta dotyczy - z jednej strony - badania spraw podatkowych, czyli sprawdzania strony dochodowej budżetu państwa; z drugiej zaś - celowości i legalności wydatkowania środków budżetowych przeznaczonych na obronność państwa.

Utworzony 12 kwietnia 1994 r. **Komitet Spraw Obronnych Rady Ministrów**, nadzoruje całokształt działalności ministra Obrony Narodowej, w tym m.in. realizowanie generalnych założeń decyzji i wytycznych Rady Ministrów w zakresie obronności państwa oraz rozwoju i doskonalenia struktur sił zbrojnych. Komitet Spraw Obronnych ocenia również skuteczność działania oraz realizację uprawnień kontrolnych ministra w stosunku do podległych mu instytucji i osób. Dzieje się tak dlatego, gdyż intencją rządu jest dbałość o wysoki poziom wyposażenia i wyszkolenia sił zbrojnych, by zapewniana była skuteczność obronna państwa.

Funkcje kontrolne nad różnymi dziedzinami obronności sprawują także ministrowie oraz centralne instytucje rządowe. Na przykład, minister Spraw Wewnętrznych i Administracji nad przeprowadzaniem poboru do zasadniczej służby wojskowej; minister finansów nad budżetem całego państwa i gospodarowaniem środkami finansowymi itd.

Tak więc, cywilna i demokratyczna kontrola nad Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej prowadzona jest - w przededniu wstąpienia do NATO - przez najwyższe, wyspecjalizowane instytucje państwowe: prezydenta, parlament i rząd, a także osoby wypełniające funkcje mandatowe i kierownicze w dziedzinie obronności państwa.

Praktyka potwierdza również, iż bardzo ważne jest tworzenie pozytywnych nastawień społecznych do obronności. Stąd również duża rola rzetelnej informacji publicznej ze względu na tradycyjne zainteresowanie i wyuczulenie Polaków na sprawy wojska, obronności i bezpieczeństwa państwa. Zatem istotną i specyficzną formą kontroli jest również opinia publiczna, wyrażająca swoje postawy wobec najważniejszych problemów kraju, w tym dotyczących bezpieczeństwa i obronności Rzeczypospolitej Polskiej.

3.4. Przypisy

- 1) *Ustawa z dnia 30 czerwca 1979 r. o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych*, Dziennik Ustaw 1979, nr 8, poz. 31 z późniejszymi zmianami, art. 68.
- 2) Filipiak M., *Cywilna kontrola nad siłami zbrojnymi w Polsce*, [w:] *Cywilne i demokratyczne zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi*, "Studia i Materiały", nr 10/1994, s.12.
- 3) *Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym*, Dziennik Ustaw 1992, nr 84, poz.426.
- 4) *Ustawa o urzędzie Ministra Obrony Narodowej*, Art.1, Art.2, Warszawa 14 grudnia 1995 r.
- 5) Tamże, Art.2, pkt.23.
- 6) *Ustawa z 28 maja 1993 r. „Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej”* (Dziennik Ustaw nr 45 z 1993 roku, poz.205 - z późniejszymi zmianami)
- 7) Szerzej: M. Filipiak: *Cywilna kontrola nad siłami zbrojnymi w Polsce*, cyt. wyd., s.17-19; Z. Trejnis, *Cywilna kontrola nad armią*, "Wojsko i Wychowanie", nr 1/1997, s.26-27.
- 8) *Ustawa z dnia 31 lipca 1985 r. o obowiązkach i prawach posłów i senatorów według stanu prawnego obowiązującego w dniu 31 marca 1991 r.*, Art.19, Warszawa 1991.

IV. FUNKCJE ARMII DEMOKRATYCZNEGO PAŃSTWA

4.1. Podstawowe sposoby rozumienia terminu „funkcja”

Termin „funkcja” pochodzi od łacińskiego słowa „*funktio*”, które występuje m.in. w następujących znaczeniach: czynność, wykonywanie, sprawowanie jakiegoś urzędu. Na gruncie teorii organizacji i zarządzania termin ten na ogół nawiązuje do pierwszego z zasygnalizowanych powyżej znaczeń. Bowiem mianem funkcji obdarza się zakres podstawowych czynności, „jaki przypada w udziale danej organizacji jako całości albo jakiejś jej części”¹. Miano powyższe może być jednak odnoszone również do zakresu podstawowych, powtarzalnych działań, jakie realizuje dana organizacja, lub działań stale przypadających do wykonania określonej części składowej organizacji bądź jej członkowi w ramach podziału pracy na rzecz organizacji jako całości. Jak łatwo dostrzec, drugi człon zaprezentowanej powyżej alternatywy częściowo nawiązuje do ostatniego z wcześniej zasygnalizowanych znaczeń łacińskiego słowa „*functio*”.

Częstokroć, wskazując na znaczenie terminu „funkcja”, odwołujemy się do związków, w jakich pozostaje dany element organizacji wobec całości. Stwierdzamy wtedy przykładowo, iż „dany element «pełni» określoną funkcję wobec całości, gdy mniej więcej jednostajne funkcjonowanie tego elementu rozpatrujemy ze względu na znaczenie, jakie ma ono dla funkcjonowania całości”². Kierując się zatem kryterium, jakim jest stopień bezpośredniości, z jaką dany element przyczynia się do realizacji podstawowych celów rozpatrywanej organizacji, wśród jednostek organizacyjnych wyod-

rębnie można te, które odpowiednio spełniają funkcje podstawowe, regulujące albo pomocnicze.³

Odwoływanie się do sensu terminu „spełnianie funkcji” w toku wyjaśniania znaczenia pojęcia „funkcja”, semantycznie uprawnione, może czasami prowadzić, co dowodzi analiza niektórych tekstów, do nieuzasadnionego utożsamiania funkcji organizacji z jej celami. Jakkolwiek organizacja (element organizacji) spełnia określoną funkcję (podstawowa, regulująca lub pomocniczą) tylko wtedy, gdy przyczynia się do realizacji podstawowych celów danej organizacji, to jednak dzieje się tak za sprawą tego, iż pewne działanie (zespół działań) prowadzi do określonego wyniku końcowego (określonego stanu rzeczy), który może być porównany z celem (celami) organizacji. Wszak z prakseologicznego punktu widzenia, cel to przyszły, możliwy do osiągnięcia, a jednocześnie pożądany stan rzeczy. Prowadząc analizę pod tym kątem widzenia, należy jednak wyraźnie odróżniać prakseologiczną i aksjologiczną interpretację celu.

Aksjologiczne ujęcie celu tym przede wszystkim różni się od jego prakseologicznej interpretacji, iż w tym ujęciu w sposób bezwzględny nie formułuje się wymogu, by rozpatrywany jako cel stan rzeczy był możliwy do osiągnięcia. Dlatego w ujęciu aksjologicznym celami mogą być również pewne typy idealne, które jako konstrukty abstrakcyjne nie są możliwe do osiągnięcia, lecz stanowią dostatecznie wyraźne ukierunkowanie działań dla określonego podmiotu. Dlatego też odnotować można przypadki utożsamiania funkcji organizacji ze względnie trwałym ukierunkowaniem działania danej organizacji (danego elementu organizacji). Ten sposób widzenia funkcji jest stosowany stosunkowo często właśnie wtedy, gdy mówi się o społecznych funkcjach armii.

Warto odnotować, iż przedstawiony powyżej sposób ujmowania znaczenia terminu „funkcja” jest dopełniający względem tego, przy którym

mianem funkcji określony został zakres podstawowych czynności, jaki przypada w udziale danej organizacji jako całości albo jakiejś jej części. Dane czynności zasługują bowiem na miano „podstawowych” wtedy, gdy są w pełni zgodne z kierunkiem działania rozpatrywanej organizacji (elementu), znajdującym swój wyraz przede wszystkim w wyartykułowanych jej celach.

Czasami spotkać można się również z takimi sposobami definiowania terminu „funkcja”, przy którym terminowi temu nadaje się znaczenie identyczne bądź zbliżone do pojęcia „zadanie”. W tych przypadkach dopuszcza się zamiennego stosowania określeń: „spełniać określona funkcję” oraz „spełniać (wypełniać) określone zadanie (określone zadania)”.⁴ Jak się wydaje, dopuszczalność zamienności rozpatrywanych terminów winna być obwarowana pewnymi warunkami, a mianowicie:

- nawet uwzględnienie wysokiej złożoności, jaka mogą posiadać poszczególne zdania, nie powinna skłaniać do określania mianem funkcji pojedynczego zadania organizacji, lecz pewnego ich zespołu,
- rangi funkcji nie należy nadawać wszystkim zadaniom wypełnianym przez daną organizację, lecz tylko te, które zasługują na miano podstawowych ze względu na jej cel, czyli te, które mieszczą się w obrębie kierunku (kierunków) działania danej organizacji w wyżej prezentowanym rozumieniu tego pojęcia.⁵

Niekiedy spotkać się można z przypadkami utożsamiania funkcji z rolami społecznymi w rozumieniu, jakim termin ten stosował F. Znaniecki.⁶ W tych przypadkach na ogół jednak mowa jest nie o funkcjach organizacji, lecz funkcjach określonych osób w związku z miejscem zajmowanym przez te osoby w strukturze społecznej, a zwłaszcza w związku z zajmowanym przez nie stanowiskiem lub wykonywanym zawodem. Przykładowo można więc stwierdzić, iż dowódca spełnia funkcję wychowawczą, gdyż w stosunku do swoich podwładnych winien występować on również w roli wycho-

wawcy, czyli innymi słowy, w zadowalającym wypełniać zadania przypisane tej właśnie roli społecznej. Stwierdzenie powyższego rodzaju w określonym stopniu koresponduje z wcześniej charakteryzowanymi znaczeniami terminu „funkcja”, choć stale trzeba mieć na uwadze, iż w tym rozumieniu termin „funkcja” należy odnosić do osób, a nie do instytucji (organizacji, grup społecznych itp.).

4.2. Funkcje armii jako instytucji społecznej

Dla określenia funkcji armii demokratycznego państwa, co dość łatwo dostrzegalne staje się w świetle zaprezentowanych powyżej sposobów rozumienia terminu „funkcja”, wysoce przydatną okazuje się analiza systemowa.⁷ Według P. Sienkiewicza wyróżnikami nowoczesnego podejścia systemowego są m.in. następujące „cechy praktycznego działania:

- traktowanie badanego obiektu jako systemu;
- traktowanie danego systemu jako należącego do „większego” systemu (nadsystemu);
- traktowanie danego systemu jako obiektu złożonego z podsystemów”⁸.

W przypadku prowadzenia analizy funkcji armii, jakkolwiek na uwadze należy mieć wszystkie z wyżej wymienionych cech, to jednak szczególny nacisk należy położyć na drugą cechę. Armia jest bowiem instytucją społeczną, która stanowi podsystem tego systemu, jakim jest państwo, ujmowane jako formalna organizacja ludzi zamieszkujących ściśle określone terytorium.⁹ Państwo jest organizacją danego społeczeństwa. W tym rozumieniu państwo, będąc podmiotem stosunków międzynarodowych, stanowi instytucję wyposażoną w uniwersalne atrybuty organizacji, do których zalicza się przede wszystkim:

- celowy, planowy, programowy i świadomy jej charakter, wyrażający się w wyraźnym, najczęściej formalnie usankcjonowanym, określaniu zadań i przedsięwzięć będących przedmiotem jej działania;
- strukturę organizacyjną (tj. wewnętrzny układ, ład i porządek organizacyjny), której podstawowymi elementami w sensie psychologicznym są społeczne pozycje i społeczne role osób zajmujących określone funkcje (stanowiska), a w sensie socjologicznym pozycje i role społeczne poszczególnych elementów tegoż systemu (a zwłaszcza grup społecznych);
- wartości, normy, kodeksy regulujące wewnętrzne i zewnętrzne zasady działania elementów składowych instytucji, jak również zachowania poszczególnych jej członków;
- wyraźnie wyznaczone „granice” organizacji i jej otoczenia.¹⁰

W ramach tak rozumianego państwa „siły zbrojne są tworzone dla obrony swoich społeczeństw. Ich funkcją jest służenie i obrona populacji, z której armia się wywodzi”¹¹. Służebną rolę sił zbrojnych wobec społeczeństwa dysponującego swoją organizacją, czyli państwem, zawrzeć można w stwierdzeniu, iż „armia, zgodnie ze swoim powołaniem, wypełnia dwie podstawowe funkcje: zewnętrzną (gwarantowanie nienaruszalności granic, suwerenności i bezpieczeństwa państwa) i wewnętrzną (zapewnienie pokoju wewnętrznego).¹²

Analiza powyższych funkcji armii dokumentuje, iż istotnym dla tego, jak przez konkretną armię mogą być one spełniane, w znacznym stopniu zależy od sposobu przezwyciężenia pozornej sprzeczności w obrębie układu: „polityczny charakter państwa - apolityczny charakter jego elementu, jakim są siły zbrojne”. Wszak, jak podkreśla S. Korycki, „w różnych definicjach państwa zawsze wskazuje się, że państwo jest organizacją polityczną. (...) jest ono najbardziej polityczną organizacją jaką zna ludzkość”¹³. W związku z tym, apolityczność sił zbrojnych ma na celu „zapewnienie, że wojsko zo-

stanie utrzymane wewnątrz gmachu struktury społecznej jako jej część, a nie samodzielny element poza tą strukturą; że będzie służyć narodowi a nie zajmie wobec niego pozycji dominującej”¹⁴. Tylko wtedy bowiem będą one mogły pełnić swoją służebną rolę względem swojego społeczeństwa.

Historia dostarcza licznych przykładów zawłaszczania przez siły zbrojnych (ich przedstawicieli) politycznych atrybutów władzy państwowej. Jak słusznie zauważa Ch. Rose: „Większość krajów zachodnich w jakimś okresie swojej historii doświadczyło generalskich turbulencji: bunt Curragh w Armii Brytyjskiej, rewolta francuskich generałów w Algierii, interwencje tureckich i greckich oficerów, rządy wojskowych dyktatur w Hiszpanii i Portugalii”¹⁵. Ich analiza pozwala dostrzec, iż stosunkowo często związane to było ze sposobem interpretowania przez wojskowych funkcji wewnętrznej armii.

W rozwiniętych demokracjach podstawowym środkiem służącym do przezwyciężenia sygnalizowanego uwikłania w kontekst polityczny funkcji spełnianych przez siły zbrojne jest demokratyczna kontrola nad armią. Istotą jej jest „podporządkowanie sił zbrojnych demokratycznie wybranym władzom politycznym. To oznacza, że wszystkie decyzje dotyczące obrony kraju muszą być podejmowane przez władze w trosce o sprawy państwa”¹⁶. Dla spełnienia tego niezbędne są jednak: „jasność ram prawnych i konstytucyjnych, hierarchiczna odpowiedzialność wojska wobec rządu poprzez cywilne ministerstwo obrony, funkcjonowanie wykwalifikowanej kadry cywilnej do współpracy z armią w przygotowaniu planów obronnych państwa i wszelkich uzgodnień odnośnie polityki obronnej i budżetu, jasny podział między cywilami i wojskiem dotyczący zawodowej odpowiedzialności, skuteczny nadzór i baczna obserwacja wszelkich poczynań obronnych przez parlament”¹⁷.

Szczególną rolę odgrywa wymieniona na pierwszym miejscu jasność ram prawnych i konstytucyjnych. Armia nie jest bowiem jedyną w państwie instytucją spełniającą tak właśnie, jak to miało miejsce powyżej, wyartykułowane funkcje zewnętrzne i wewnętrzne. Wszak przykładowo uchwalona w 1997 r. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej funkcje te przypisuje odpowiednio: Prezydentowi Rzeczypospolitej Polskiej¹⁸, posłom i senatorom¹⁹, Radzie Bezpieczeństwa Narodowego²⁰, Radzie Ministrów²¹. Jakkolwiek przepisy konstytucyjne w Rzeczypospolitej Polskiej nie stanowią jednoznacznie o miejscu i pozycji sił zbrojnych w systemie organów państwowych²², to w tej kwestii pośrednio wypowiada się art. 26 Konstytucji.²³ Ponadto art. 229 w brzmieniu:

„W razie zewnętrznego zagrożenia państwa, zbrojnej napaści na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub gdy z umowy międzynarodowej wynika zobowiązanie do wspólnej obrony przeciwko agresji, Prezydent Rzeczypospolitej na wniosek Rady Ministrów może wprowadzić stan wojenny na części albo na całym terytorium państwa”

rozszerza funkcję zewnętrzną armii w zakresie dotyczącym zobowiązań koalicyjnych i bilateralnych o wymiarze międzynarodowym. Powyższe rozszerzenia ram zewnętrznej funkcji armii nie daje jednak podstaw do takiej jej interpretacji, w świetle której można byłoby sądzić, iż siły zbrojne uzyskują jakieś tam uprawnienia do realizacji polityki międzynarodowej.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej nie stanowi bezpośrednio w kwestii usytuowania w systemie organów państwowych instytucji odpowiedzialnych za spełnianie funkcji wewnętrznej we wcześniej przedstawionym rozumieniu. Uregulowania w tym względzie pozostawia ona w gestii ustawodawstwa zwykłego. Dotyczy to nie tylko o tego typu instytucji, jak Policja, Urząd Ochrony Państwa, Biuro Ochrony Rządu, czy Straż Graniczna, ale również, mocno współcześnie rozbudowane, różnego rodzaju straże

(miejska, kolejowa, przemysłowe oraz inne) i służby ochronne. Analiza uregulowań prawnych dotyczących tych instytucji, a zwłaszcza zakresu ich kompetencji i zasad współdziałania, uwzględniająca występujące jeszcze luki prawne oraz braki w stanowieniu stosownych aktów wykonawczych, pozwala w miarę precyzyjnie określić, w czym przejawia się specyfika zewnętrznej i wewnętrznej funkcji armii demokratycznego państwa.

Analiza powyższa, co wydaje się oczywiste, uwzględniać musi rozpoznane przez socjologów uniwersalne cechy armii jako instytucji i grupy społecznej. W uogólnionej postaci ujął je J.J.Wiatr, stwierdzając: „Podstawowe cechy armii jako organizacji społecznej można uszeregować następująco:

- 1) armia jest organizacją o przewadze więzi formalnej nad więzią personalną;
- 2) armia jest instytucją biurokratyczną o strukturze hierarchicznej;
- 3) armia jest środowiskiem społecznym o własnym systemie uwarstwienia;
- 4) armia jest grupą bojową, zorganizowaną dla zwycięskiej walki”²⁴.

Charakter funkcjonalny posiada czwarta z wyżej wymienionych cech.²⁵ Z jednej strony, w sposób niezwykle skondensowany, wskazuje ona podstawowy środek, za pomocą którego siły zbrojne zdolne winny być do realizowania swojej funkcji zewnętrznej, ale również wewnętrznej. Środkiem tym jest walka. Jednakowoż przygotowanie armii do zastosowania tego środka ma być takie, iż rezultatem walki będzie zwycięstwo. Z drugiej zaś strony, poprzez wskazanie, iż mamy do czynienia z grupą bojową, następuje swoiste odwołanie się do cech specyficznych tego rodzaju grup społecznych, do których zalicza się zwłaszcza: wewnętrzna zwartość i solidarność, dyscyplina i lojalność, szczególne poczucie honoru i duma grupowa, koleżeństwo, ofiarność, obawa przed ingerencją niepowołanych intruzów.²⁶

Ta cecha grupy bojowej, która wymieniona została w ostatniej kolejności, w określonych okolicznościach sprzyjać może kształtowaniu się w środowisku wojskowym tendencji do wadliwego interpretowania funkcji armii, zwłaszcza funkcji wewnętrznej. W czasie pokoju główny wysiłek armii skoncentrowany jest na przygotowaniu się do zwycięskiego prowadzenia ewentualnej walki. Jednakowoż ani jej termin, ani przeciwnik nie jest znany, i to nie tylko osobom, którzy kierują i uczestniczą w tym wysoce złożonym procesie, częstokroć wymagającym wielu wyrzeczeń i samoograniczeń. Wojskowi przekonani są o wysokiej doniosłości realizowanych w tym względzie zadań, lecz na ogół mają wątpliwości, czy przekonanie to podziela klasa polityczna oraz społeczeństwo. Wątpliwości te częstokroć wzmacniane są przez wypowiedzi polityków i publicystów, zwłaszcza w momentach zastrzania się walki politycznej wewnątrz danego państwa. np. w ramach kampanii wyborczych.

Wojskowi są na ogół świadomi tego, iż w czasie pokoju w odróżnieniu od pozostałych instytucji społecznych „armia wykonuje funkcje wprawdzie doniosłe, ale przez długie okresy pozostające poza ramami normalnych, codziennych zadań rozwiązywanych przez społeczeństwo”²⁷. Na ogół trudno jest im jednak pogodzić się z takim widzeniem realizowanych przez nich zadań, przy którym kwestionuje się ich koherentność z działaniami ogółu społeczeństwa oraz podważa się ich adekwatność do realnie występujących zagrożeń, zwłaszcza w wymiarze materialnym. Wszak większość z nich przeświadczona jest o słuszności rzymskiej dewizy „*si vis pacem, para bellum*” (jeśli chcesz pokoju, gotuj się do wojny). Przeświadczenie to w przypadku wielu z nich stanowiło jeden z podstawowych motywów decyzji o wstąpieniu w szeregi sił zbrojnych, co jednocześnie wiązało się ze świadomą rezygnacją przez nich z części praw oraz swobód przysługujących obywatelowi danego państwa.

Długotrwały stan utrzymywania się pokoju, będący poniekąd wyrazem właściwego spełniania przez siły zbrojne funkcji zewnętrznej i wewnętrznej, przez część społeczeństwa, ale również część klasy politycznej, bywa odbierany jako stan bezczynności armii i marnotrawienia środków, które mogłyby być spożytkowane w innych dziedzinach społecznych. Sądy tego rodzaju docierają do wojskowych, którzy doskonale wiedzą o tym, jak dalece pozorna jest bezczynność armii. Tego typu sądy, jak zauważa A. Vagts²⁸, wyzwalają w nich nie tylko chęci udokumentowania swojej użyteczności jako grupy bojowej, ale również postawy narcystyczne i militarystyczne. W przypadku pierwszym, to jest wtedy, gdy armia staje się skłonna do zmanifestowania swojej roli bojowej, pojawia się szczególnie niebezpieczeństwo wadliwego interpretowania funkcji armii. Jawi się bowiem zagrożenie takiego upolitycznienia armii, którego najostrożniejszym wyrazem jest manifestacja roli bojowej w stosunku do przeciwnika, którego sama sobie dana armia określiła. W wielu przypadkach przeciwnikiem tym okazuje się być legalna władza państwowa.

Sytuacja druga, w której dochodzi do zdeformowanego ujmowania funkcji armii, związana jest z upowszechnianiem się wśród wojskowych postaw narcystycznych. Mówimy o nich zwłaszcza wtedy, gdy wojskowi zaczynają wierzyć, iż armie są bytem samym w sobie, że są tak zbudowane, by służyły samym sobie, a zwłaszcza im - wojskowym. Służebność państwu, wypełnianie zadań obronnych związanych z przygotowaniem do prowadzenia zwycięskiej wojny schodzi wtedy na plan dalszy wobec partykularnych interesów postrzeganych przez wojskowych.

Z kolei postawy militarystyczne, które mogą stanowić źródło wadliwego interpretowania funkcji armii przez wojskowych, jakkolwiek pozostają na ogół w związku ze skłonnościami armii do zmanifestowania swojej roli bojowej oraz występowaniem w niej postaw narcystycznych, zazwyczaj

rodzą się na bazie określonych koncepcji teoretycznych, posiadających wyraźne zabarwienie ideologiczne, bądź przynajmniej do tego rodzaju koncepcji nawiązują. Zatem troska o właściwe rozumienie oraz spełnianie funkcji wewnętrznej i zewnętrznej armii przejawiać się musi również, a może właśnie przede wszystkim, w zapewnianiu apolityczności armii w najwyższym stopniu, w jakim jest to możliwe.

4.3. Przypisy

- 1) Por. T. Pszczołowski, *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1978, s.70.
- 2) J. Zieleniewski, *Organizacja i zarządzanie*, Warszawa 1967, s. 398.
- 3) Por. J. Zieleniewski, *Organizacja zespołów ludzkich, Wstęp do teorii organizacji i kierowania*, Warszawa 1978, s. 582-585.
- 4) Por. Cz. Znamierowski, *Oceny i normy*, Warszawa 1957, s.94-95.
- 5) Warunek ten w ograniczonym zakresie znajduje zastosowanie w odniesieniu do elementów organizacji. Funkcję niektórych jednostek regulujących oraz pomocniczych dają się bowiem określić przez pewne wyspecjalizowane czynności (zadania) usprawniające działanie organizacji jako całości, lokujące się jednak poza podstawowym kierunkiem jej działania.
- 6) F. Znaniecki wykorzystywał również termin „funkcja społeczna” (por. F.Znaniecki, *Społeczne role uczonych*, Warszawa 1984, s. 297).
- 7) Jej przydatność dokumentował m.in. J. Sztumski (por. J. Sztumski, *Wojsko jako system społeczny*, „Wojsko i Wychowanie” 1993, nr 5, s. 29.
- 8) P. Sienkiewicz, *Podstawy teorii systemów*, Warszawa 1993, s.17.
- 9) Powyższy sposób lokalizacji armii jako podsystemu nie był adekwatny przykładowo w niektórych państwach feudalnych (prywatne armie wielmożów). Obecnie umocowanie powyższe nie jest również adekwatne w państwach niedemokratycznych oraz tych państw, w których toczą się wojny wewnętrzne (por. np. Afganistan).
- 10) Por. K. Doktor, *Socjologia organizacji: szkolyi kierunki badawcze*, [w:] *Organizacje. Socjologia struktur, procesów, ról*, pr.zb. pod red. W. Morawskiego, Warszawa 1976, s. 21.
- 11) Ch. Rose, *Demokratyczna kontrola nad armią*, „Wojsko i Wychowanie” 1995, nr 3, s. 68 - 69, przedruk z „NATO Review” 1994, nr 5.
- 12) T. Sokołowski, D. Telep, *Status prawny udziału w życiu publicznym żołnierzy (I)*, „Wojsko i Wychowanie” 1995, nr 7, s.27.
- 13) S. Korycki, *Czy Wojsko Polskie jest apolityczne (Głos w dyskusji)*, „Wojsko i Wychowanie” 1995, nr 12, s.115.
- 14) Ch. Rose, *Demokratyczna kontrola nad armią*, op.cit., s. 69.

- 15) Tamże, s. 69.
- 16) Tamże, s. 68.
- 17) Tamże, s. 70.
- 18) Art. 126 ust. 2: Prezydent Rzeczypospolitej Polskiej ... stoi na straży suwerenności i bezpieczeństwa państwa oraz nienaruszalności i niepodzielności jego terytorium.
- 19) Art. 104 ust. 2: ... „Uroczycie ślubuję rzetelnie i sumiennie wykonywać obowiązki wobec Narodu, strzec suwerenności i interesów Państwa ...”.
- 20) Art. 135: Organem doradczym Prezydenta Rzeczypospolitej w zakresie wewnętrznego i zewnętrznego bezpieczeństwa państwa jest Rada Bezpieczeństwa Narodowego.
- 21) Art. 146 ust. 4: W zakresie i na zasadach określonych w Konstytucji i ustawach Rada Ministrów w szczególności: ... 7) zapewnia bezpieczeństwo wewnętrzne państwa oraz porządek publiczny, 8) zapewnia bezpieczeństwo zewnętrzne państwa ...
- 22) Istotnym w tym względzie są jednak stwierdzenia zawarte w art. 134 o brzmieniu:
- 1) Prezydent Rzeczypospolitej jest najwyższym zwierzchnikiem Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej.
 - 2) W czasie pokoju Prezydent Rzeczypospolitej sprawuje zwierzchnictwo nad Siłami Zbrojnymi za pośrednictwem Ministra Obrony Narodowej.
 - 3) Prezydent Rzeczypospolitej mianuje Szefa Sztabu Generalnego i dowódców rodzajów Sił Zbrojnych na czas określony. (...)
 - 4) Na czas wojny Prezydent Rzeczypospolitej, na wniosek Prezesa Rady Ministrów, mianuje Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych. W tym samym trybie może on Naczelnego Dowódcę Sił Zbrojnych odwołać. (...)
- ...
- Kompetencje Prezydenta Rzeczypospolitej, związane ze zwierzchnictwem nad Siłami Zbrojnymi, szczegółowo określa ustawa.
- 23) Brzmienie tego artykułu zaprezentowane zostało wcześniej na s. 28.
- 24) J. J. Wiatr, *Socjologia wojska*, Warszawa 1982, s. 29.
- 25) Pozostałe cechy mają charakter strukturalny.
- 26) Por. J. J. Wiatr, *Spoleczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej*, Warszawa 1981, s. 184-185 oraz J. J. Wiatr, *Socjologia wojska*, op.cit., s. 35.
- 27) J. J. Wiatr, *Socjologia wojska*, op.cit., s. 35.
- 28) Por. A. Vagts, *A History of Militarism. Romance and Realities of a Profession*, New York 1937, s. 13.

V. SPOŁECZNO-SOCJOLOGICZNE UWARUNKOWANIA KSZTAŁTOWANYCH WARTOŚCI OSOBOWO-ZAWODOWYCH

5.1. Uwarunkowania w przygotowaniu kierunkowym i specjalistycznym.

Współczesne przygotowanie kadry zawodowej we wszystkich rodzajach wojsk jest zarówno złożone, jak i specyficzne ze względu na dużą różnorodność kierunkową i specjalistyczną. Złożoność ta wynika również z tego, że weryfikowane i uaktualniane są koncepcje kształcenia, które - z jednej strony - dopasowywane być muszą do uwarunkowań i wymogów zabezpieczania obronności kraju, co ukierunkowuje polityka bezpieczeństwa i strategia obronna Rzeczypospolitej Polskiej. Z drugiej zaś - uwzględniane być musi przygotowanie i ustawiczne doskonalenie zawodowo-specjalistyczne, w tym pedagogiczne, zwłaszcza oficerów do wykonywania obowiązków służbowych na kolejno zajmowanych stanowiskach, które są zróżnicowane pod względem kierunkowym.

Mając na uwadze aspekt socjologiczny i edukacyjny problemu związany z przygotowaniem oficerów do wykonywania obowiązków na kolejno zajmowanych stanowiskach służbowych, na uwagę zasługuje nie tylko wizja ogólnego celu kształcenia z przedmiotów zawodowych, specjalistycznych i humanistycznych w uczelniach wojskowych, ale również przygotowywania do służby w zmieniających się warunkach i pracy z ludźmi o różnorodnych charakterach. Każdy dowódca, zwłaszcza bezpośrednio dowodzący dowód-

ca pododdziału i oddziału, posiadać bowiem musi świadomość tworzenia wartości pozytywnych oraz motywacji podwładnych do działania w czasie pokoju i gotowości do działania na wypadek ewentualnych - znacznie trudniejszych i złożonych działań wojenno-obronnych. Ponieważ proces dowodzenia związany jest ściśle z kierowaniem ludźmi o różnym poziomie dyscypliny i świadomości, to musi być łączony ściśle ze szkoleniem, integrowaniem i wychowywaniem podwładnych.

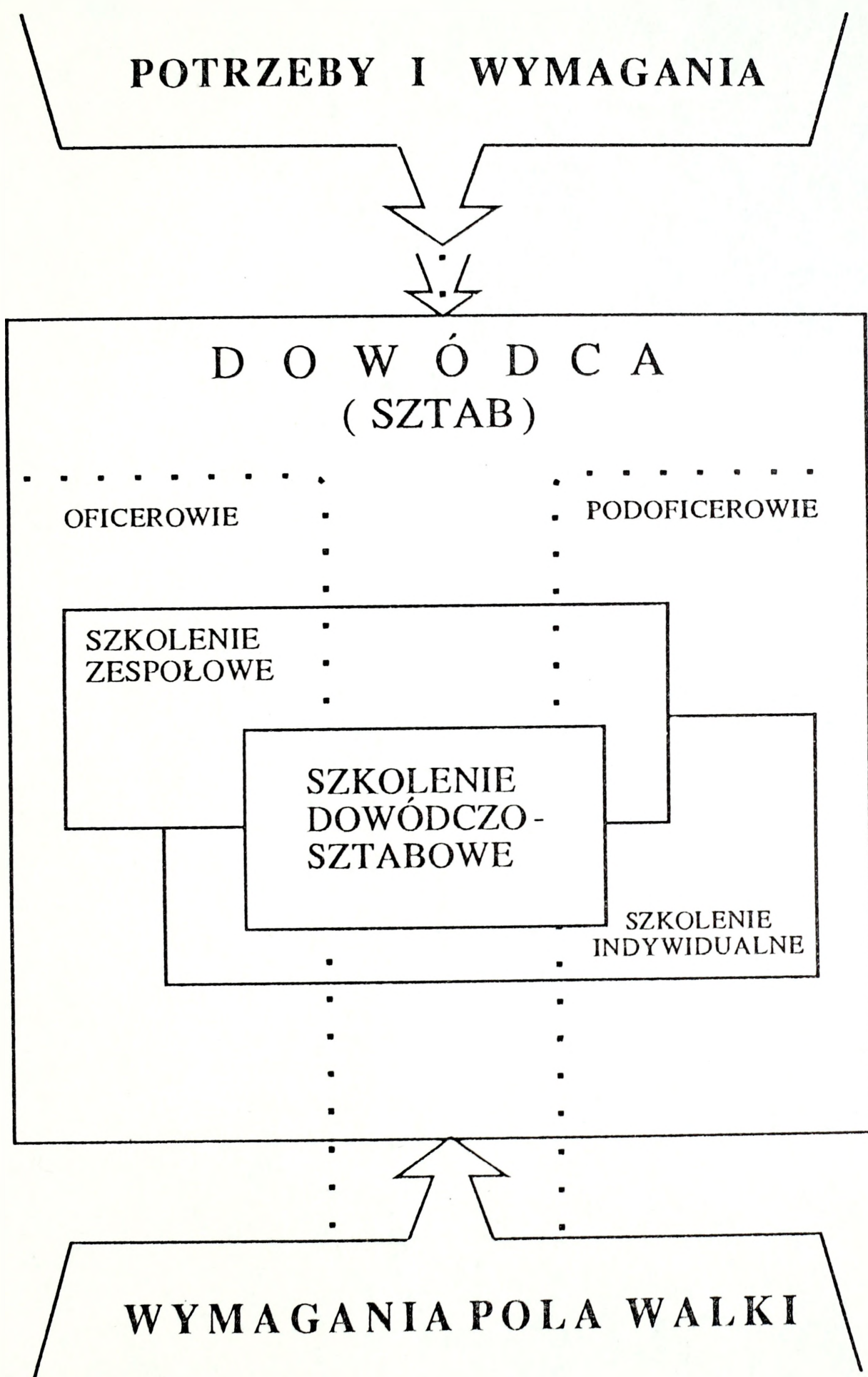
Wydaje się również, iż w owej wizji programowej dotyczącej zwłaszcza ustaleń merytorycznych i metodycznych kształcenia akademickiego, na uwagę zasługuje trafnie dobrany oraz realizowany na studiach stacjonarnych i podyplomowych w Akademii Obrony Narodowej program z przedmiotów humanistycznych, specjalistycznych i taktyki rodzajów wojsk.

Niezależnie jednak od dużego wysiłku kadry naukowo-dydaktycznej uczelni, w ogólnym przygotowaniu oficerów do dowodzenia zwraca uwagę takie podejście, które wiązać się musi z ustawicznym kształtowaniem odpowiednich czynników subiektywnych. Te zaś występować będą „w trzech sytuacjach” oraz odpowiadających im „wymiarach sprawczych”:

- w okresie pokojowego szkolenia;
- podczas ewentualnego udziału kadry i żołnierzy polskich w misjach i operacjach pokojowych ONZ;
- podczas spełniania ewentualnych funkcji dowódczych na polu walki.

We wszystkich z wyżej wymienionych sytuacji mieć będziemy do czynienia z odpowiednim przygotowaniem dowodzącego i podwładnych, a więc kształceniem i szkoleniem zarówno zespołowym, jak i indywidualnym (ilustracją tego może być zamieszczony na s.50 schemat, który ukazuje rolę dowódcy w integrowaniu szkolenia).

Rola dowódcy w integrowaniu szkolenia

5.2. Przygotowanie dowódców i podwładnych.

Widząc ścisły związek przygotowania ogólnego, humanistycznego z przygotowaniem specjalistycznym, taktyczno-dowódczym wydaje się, że zarówno współcześnie, jak i w przyszłości liczyć się mocno będą **ogólne i szczegółowe umiejętności dowódczo-sztabowe**. Do **umiejętności ogólnych** należeć będą:

- umiejętność twórczego rozwiązywania problemów taktyczno-operacyjnych zarówno w okresie pokojowego szkolenia podwładnych, jak i w toku działań bojowych; w sytuacjach nowych, nie przewidzianych, które wymagają podejmowania decyzji i stanowczego działania;
- umiejętności organizacyjno-decyzyjne, zawierające właściwą analizę oraz ocenę sytuacji służbowych, przeddecyzyjnych, sposób realizacji wydanych i otrzymywanych zadań oraz umiejętność kierowania ludźmi i wyrażania swej woli;
- umiejętność indywidualnego oraz zespołowego działania i współdziałania, obejmującą zarówno zdyscyplinowanie, jak również odpowiedzialność za życie i działalność podwładnych oraz właściwe ich szkolenie;
- umiejętność szybkiej adaptacji do nowych warunków i zadań. Cecha ta jest wyjątkowo istotna i ważna w warunkach złożonych działań podczas misji i operacji pokojowych ONZ;
- umiejętność poznawania podwładnych oraz wychowawczego na nich oddziaływania;
- umiejętność kształtowania stosunków międzyludzkich i zaufania podwładnych do dowódcy oraz wydawanych przez niego rozkazów.

Oprócz wyżej wymienionych, liczyć się będą również mocno zasady moralne dowódcy i oficera sztabu, które są podstawą osobowości przełożo-

nego, a także jedną z głównych determinant pozytywnego oddziaływania na środowisko i podwładnych.

Spośród wielu **umiejętności szczegółowych**, które będą zapewne zróżnicowane, wskazać można na niektóre o **uniwersalnym charakterze**. Do tych **zaliczyć należy**:

- operatywność oraz rzetelność w realizacji bieżących zadań szkoleniowych i potrzeb dowódczo-sztabowych;
- umiejętność korzystania z normatywnych zasad pracy dowódczej i sztabowej, uwzględniających między innymi ustwiczne przygotowywanie dowódców i innych i oficerów sztabu do podejmowania decyzji i przekazywania jej podwładnym.
- organizowanie własnej pracy, łączone z dużą wymagalnością od siebie oraz podwładnych;
- umiejętność logicznego myślenia i zdecydowanego działania zarówno w sytuacjach ustabilizowanych, które będą charakterystyczne dla okresu pokojowego szkolenia, jak również w sytuacjach nietypowych charakterystycznych zwłaszcza dla współczesnego pola walki;
- umiejętność efektywnego wykorzystania posiadanego uzbrojenia oraz technicznych środków dowodzenia i zabezpieczania działań.

Niezależnie jednak od wyżej wymienionych wartości osobowo-dowódczych - podczas służby i szkolenia podwładnych - **każdy przełożony, zwłaszcza dowódca liczyć się musi z różnym stanem przygotowania podwładnych, zwłaszcza poborowych do znoszenia trudów służby wojskowej**. W związku z tym niezwykle ważną kwestią jest - z jednej strony - adaptacja do służby wojskowej; z drugiej zaś - stała troska o warunki służby i bytowania podczas służby i szkolenia w stałych miejscach dyslokacji oraz na poligonach wojskowych. Powyższe podejście jest potwierdzone nie tylko przez praktykę, lecz także przez współczesne badania socjologiczne. Wynika

z nich bowiem jednoznacznie, iż wśród młodzieży pełniącej zasadniczą służbę wojskową, dominującym jest problem warunków życia w pododdziale, panujące tam stosunki międzyludzkie i jakość zakwaterowania oraz wyżywienia.

Podkreślenia wymaga to, że realizowany współcześnie proces szkolenia wojskowego i wychowywania podwładnych, głównie żołnierzy służby zasadniczej - nie jest wcale łatwy. Wiąże się z potrzebą utrzymywania dyscypliny, przestrzeganiem prawa, regulaminów oraz dokładnym wykonywaniem poleceń i rozkazów. Poza tym w doborze ludzi do poszczególnych rodzajów broni i organizowanego tam przygotowania i szkolenia, istotne jest uwzględnianie ważnego elementu podporządkowania podwładnych wymogom służby i dyscyplinie szkolenia, które prowadzone być musi według obowiązujących przepisów, zasad szkolenia i wychowania oraz działania na polu walki.

Wskazując zwięźle na znajomość przez dowódcę pedagogicznych zasad wychowania odnoszących się do ludzi dorosłych, należy wyodrębnić i badać najważniejsze, jak:

- **zasada instancji obiektywnych**, w myśl której stwarzane być powinny warunki sprzyjające dobrej działalności szkoleniowej i wychowawczej. Ponadto w procesie tym uwzględniane być muszą warunki obiektywnie istniejącej rzeczywistości - w odniesieniu do wojska, warunki i zadania służby;
- **zasada indywidualizacji**, która pozwala dostrzegać i uwzględniać istnienie zarówno indywidualnych różnic psychofizycznych każdego człowieka, zwłaszcza żołnierza, jak też występowanie zróżnicowanych systemów wartości;

- **zasada autorytetu dowódczego, wychowawczego**, w której uwzględniać należy dialektyczną jedność autorytetu moralnego i zawodowego dowódcy;
- **zasada bezpośredniości**, nakładająca na każdego przełożonego konieczność tworzenia korzystnych sytuacji szkoleniowo-wychowawczych, w myśl których podwładni byliby w stanie podjąć decyzję i zająć konkretną postawę podczas sytuacji niekorzystnych, np. podczas uzurpowania sobie przywilejów przez żołnierzy starszego rocznika, lub prób poniżania godności osobistej żołnierzy młodszych itp.;
- **zasada systematyczności**, która odnosi się zarówno do przełożonego, jak i podwładnego, gdyż jej istotą jest zmierzanie do kształtowania i utrwalania określonych sposobów zachowania nie tylko podczas obsługi broni i sprzętu, lecz również podczas społecznego współżycia, zwłaszcza pozytywnych zachowań - względem siebie - podległych żołnierzy.

Ponadto, przełożony brać musi pod uwagę możliwość zachowań agresywnych zmierzających do wymagania posłuszeństwa od żołnierzy młodszych służbą. Nierównomiernego podziału obowiązku, a także ewentualnych prób niewłaściwego spędzania czasu wolnego - „urozmaicania go” przez żołnierzy starszych kosztem młodego rocznika.

By jednak uzyskać właściwe efekty w kształtowaniu wartości subiektywnych, czyli efekty szkoleniowe i wychowawcze, każdy przełożony musi posiadać wiedzę pedagogiczną i umieć korzystać z tej wiedzy oraz współczesnych badań socjologicznych i psychologicznych. Z nich bowiem wynika, że zróżnicowane jest zarówno nastawienie do zasadniczej służby wojskowej, jak też do patriotycznego pojmowania obowiązku obrony ojczyzny.

Obliczenia statystyczne D. Kocięckiej¹ wykazały, iż silne związki uczuciowe z krajem występują wśród 31,3% żołnierzy służby zasadniczej, nikłe - u 17,8% badanych. Jak wynika ze współczesnych przewidywań², miarą

stosunku i potrzeby do odbycia zasadniczej służby wojskowej jest nastawienie młodzieży do spełniania tego obowiązku. Rzadko też młodzież przed służbą lub w trakcie jej trwania uważa, że dopiero w wojsku można nabrać odpowiednich cech osobowych i stać się prawdziwym mężczyzną.

Przeto z punktu widzenia procesów adaptacyjnych, ważna jest dla każdego przełożonego, świadomość o występującej różnorodności systemów wartości i oczekiwań młodzieży (głównie poborowej) w stosunku do służby wojskowej. Dość duży jej odsetek traktuje tę służbę nie jako zaszczytną powinność obywatelską, lecz po prostu jako „przerwę w życiorysie”. Nie bez znaczenia jest tu nie łatwe eliminowanie zjawisk niekorzystnych, gdyż nowo wcielani żołnierze mogą i doświadczają czasami dyktatu oraz dolegliwości ze strony starszych służbą żołnierzy.

Wszyscy przełożeni, zwłaszcza dowódca brać zatem musi pod uwagę ważne aspekty psychologiczne. Dotyczy to również przygotowywania rezerwistów i poborowych - gdyż ci ostatni nie zawsze znają cele służby wojskowej; mogą również nie orientować się w kwestiach tzw. racji służby i przydziału do określonego rodzaju broni, wojsk.

Poza tym, nie można wykluczać ewentualności na taką okoliczność, że po wcieleniu młodego rocznika do wojska i po obciążeniu go obowiązkami może nastąpić szok spowodowany gwałtowną zmianą warunków życia, rozłąką z rodziną, wzmożonym wysiłkiem fizycznym i psychicznym itp. Może też wystąpić indywidualne zróżnicowanie adaptacyjne wynikające z niejednolitej odporności na trudy służby wojskowej.

5.3. Zjawisko adaptacji w służbie wojskowej.

W całokształcie umiejętności dowódczych przełożonego liczy się zarówno aspekt organizacyjno-wychowawczy, jak też znajomość procesów adaptacyjnych, co zależy w dużej mierze od umiejętności pedagogicznych oraz doświadczenia w kierowaniu większymi i mniejszymi zespołami ludzimi. Problem ten występuje w służbie nieprzerwanie, zwłaszcza podczas każdego wcielenia młodego rocznika, czyli jest trwałym atrybutem służby. Występuje jednocześnie w bardzo ścisłym związku z podporządkowaniem się nowo wcielonych i starszych służbą podwładnych żołnierzy niełatwym wymaganiom, jakie występują podczas szkolenia i łączą się z właściwym obowiązków żołnierskich oraz odbywaniem służby.

Należy również podkreślić, iż bardzo ważne jest tzw. „doświadczenie pierwszego kontaktu”, kiedy to młody żołnierz styka się po raz pierwszy z nową organizacją życia i służby oraz doznaje przeżyć nowych sytuacji. Na podstawie uzyskanych opinii dowódców niższych szczebli (kompanii, baterii, eskadry), można powiedzieć, że ważną podstawą owego „pierwszego kontaktu” o charakterze ogólnym jest już samo wejście do jednostki lub szkoły wojskowej. Upatruje się tu wszakże początków motywacji działania - zwłaszcza widziany jest fakt, iż przekroczenie przysłowiowej bramy koszar staje się nowym progiem życiowych doświadczeń.

Biorąc powyższe pod uwagę, dla każdego dowódcy i przełożonego istotne musi być to, by znając specyfikę zadań własnej jednostki mieć również w polu widzenia ważne problemy wewnętrzne, które należy rozwiązywać. Dlatego też liczyć się będzie duża elastyczność działania i wręcz doskonale rozeznanie o kłopotach dręczących kadrę i żołnierzy zasadniczej służby wojskowej.³ Szczególna jednakże rola, zarówno w procesie adaptacyjnym, jak też należywym funkcjonowaniu jednostki wojskowej, przypisy-

wana jest dowódcom pododdziałów i oddziałów, jako podstawowych ogniw w wojsku.

Dużą rolę w procesie adaptacyjnym nowo wcielonych żołnierzy spełnić może kapelan wojskowy. Utrzymując ścisły kontakt z dowódcą, oddziaływać może wychowawczo na żołnierzy, być źródłem i inspiratorem zaspokajania potrzeb duchowych oraz pozytywnej inspiracji w służbie. Może tym samym oddziaływać na proces szkolenia, morale pododdziału i oddziału itp.

W całokształcie oddziaływań podmiotowych przełożonego powinno się mieć na względzie także możliwość występowania zjawiska odmiennego niż pozytywna adaptacja podwładnego oraz identyfikacja ze środowiskiem wojskowym. Chodzi tu głównie o zjawisko niekorzystne z punktu widzenia tak społecznego, jak i wychowawczego - o występujące „niedostosowanie społeczne”. Zjawisko to jest dość złożone i w ogólnym ujęciu oznacza nieprzystosowanie się do norm i postaw indywidualnych oraz społecznych akceptowanych przez grupę, środowisko.

Podczas pełnienia służby zarówno dowódcy, jak i podlegli im żołnierze uczestniczyć mogą i uczestniczą w misjach i operacjach pokojowych Organizacji Narodów Zjednoczonych. Przeto warto - chociażby w ograniczonym zakresie - wskazywać na specyficzność tej służby oraz na merytoryczne, dyscyplinarne i psychiczne problemy funkcjonowania w organizacji poza krajem. Doświadczeni dowódcy pełniący służbę w pokojowych misjach ONZ podkreślają mocno specyficzny, lecz zarazem trudny charakter tej służby. Zwraca również uwagę to, że uczestnicy i działający w takiej misji muszą wykazywać duże wartości podmiotowe, zwłaszcza wysoką umiejętność działania w terenie i na terytorium innego państwa, dyscyplinę i karność żołnierską, posiadać muszą wysoką postawę moralną oraz odporność psychiczną i fizyczną.

Dowódca i każdy oficer uczestniczący w misji pokojowej ONZ brać musi pod uwagę realne wyszkolenie i wychowanie podległych żołnierzy. Często bowiem jest tak, jak np. podczas „misji kambodżańskiej”, że dochodzi do ostrzału posterunków, napaści na magazyny z racjami żywnościowymi, namiotami i wyposażeniem. Przy kolejnych próbach napadów polscy wartownicy zmuszeni byli odpowiadać ogniem. Natomiast w „operacji jugosłowiańskiej” polskiego batalionu sił ochronnych ONZ (UNPROFOR), żołnierze widzieli rzeczywiste działania wojenne: zburzone domy, masowe mogiły, posterunki na drogach, schrony i obronę rejonów działań. Wszystko to różni się od działań w kraju i wywołuje duże napięcie psychiczne. Rzecz znamienna, że w takich sytuacjach nie dochodzi do złego traktowania się żołnierzy, lub też łamania godności osobistej młodszą służbą kolegów.

Poza tym, na dowódcy, który wypełnia misję pokojową ciąży i inne obowiązki przewidziane charakterem służby. Oprócz odpowiedzialności za życie i bezpieczeństwo własnych żołnierzy, przebywających z dala od kraju i własnych rodzin, dowódca utrzymywać musi ścisłą współpracę z innymi dowódcami kontyngentu. Ta zaś wykracza często daleko poza formy współpracy między przełożonym i podwładnym, jak również między innym przełożonym na równorzędnym lub wyższym stanowisku występującym w kraju.

5.4. Przypisy

- 1) Zobacz: D. Kocięcka, *Rozumienie patriotyzmu wśród żołnierzy zasadniczej służby wojskowej i jego uwarunkowania*, MON, Warszawa 1993, s. 31-41.
- 2) Por.: W. Marchlewski, *Stosunek młodego pokolenia do służby wojskowej oraz postawy pacyfistyczne wśród grup subkulturowych. Kształtowanie świadomości obronnej młodzieży*, Departament Oświatowo-Wychowawczy MON, Warszawa 1993.
- 3) Szerzej na ten temat: J. Kunikowski, *Dowódcze i wychowawcze przygotowanie w systemie obronnym RP*, Warszawa 1995; R. Stępień, *Z zagadnień dydaktyki i wychowania w wojsku*, Warszawa 1993.

WYKAZ SKRÓTÓW

- AON - Akademia Obrony Narodowej
- APAG - Atlantic Policy Advisory Group
[Grupa Doradcza do spraw Polityki Atlantyckiej]
- ATA - Atlantic Treaty Association
[Stowarzyszenie Traktatu Atlantyckiego]
- BPI MON - Biuro Prasy i Informacji Ministerstwa Obrony Narodowej
- CBOS - Centrum Badania Opinii Społecznej
- CBM - Confidence Building Measure
[Środek Budowy Zaufania]
- CEDP - Common European Defence Policy
[Wspólna Europejska Polityka Obronna]
- CFE - Conventional Armed Forces in Europe (Treaty 1990)
[Traktat o Konwencjonalnych Siłach Zbrojnych w Europie (1990)]
- CFSP - Common Foreign and Security Policy
[Wspólna Polityka Zagraniczna i Bezpieczeństwa]
- DPC - Defence Planning Committee
[KPO - Komitet Planowania Obrony]
- DSZ ONZ - Doraźne Siły Zbrojne Organizacji Narodów Zjednoczonych
- EC - European Community
[WE - Wspólnota Europejska]
- EU - European Union
[UE - Unia Europejska]
- IC MON - Instytucje Centralne Ministerstwa Obrony Narodowej
- IPP - Individual Partnership Programme (PFP)
[IPP - Indywidualny Program Partnerstwa (PdP)]
- KBWE - OBWE - Konferencja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (od stycznia 1995 r. przemianowana na Organizację Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie)

KOK	- Komitet Obrony Kraju
KSO RM	- Komitet Spraw Obronnych Rady Ministrów
MEN	- Ministerstwo Edukacji Narodowej
MON	- Ministerstwo Obrony Narodowej
MOD	- Military of Defence [Ministerstwo Obrony]
NAC	- North Atlantic Council [Rada Północnoatlantycka]
NATO DC	- NATO Defence College [Akademia Obrony NATO]
NATO SG	- NATO Secretary General [Sekretarz Generalny NATO]
NIK	- Najwyższa Izba Kontroli
OCK	- Obrona Cywilna Kraju
ONZ	- Organizacja Narodów Zjednoczonych
PKW	- Państwowa Komisja Wyborcza
PARP	- Planing Review Process [PPO - Proces Planowania Obrony]
PFP	- Partnership for Peace [PdP - Partnerstwo dla Pokoju]
RSZ	- Rodzaje Sił Zbrojnych
SFOR	- Stabilization Forces [Siły Stabilizacyjne]
SK ON	- Sejmowa Komisja Obrony Narodowej
SG WP	- Sztab Generalny Wojska Polskiego
SZ RP	- Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej
UN	- United Nations [Narody Zjednoczone]
UNPROFOR	- United Nations Protection Force [SO ONZ - Siły Ochronne Narodów Zjednoczonych]
UOP	- Urząd Ochrony Państwa
WIBS	- Wojskowy Instytut Badań Socjologicznych

BIBLIOGRAFIA

1. Adler A. *Znajomość człowieka*, Warszawa 1948
2. *Bezpieczeństwo Polski w zmieniającej się Europie*, Warszawa - Toruń 1994
3. Clauss G.,
Ebner H. *Podstawy statystyki dla psychologów i socjologów*, Warszawa 1972
4. *Cywilne i demokratyczne zwierzchnictwo nad siłami zbrojnymi*, "Studia i Materiały" 1994, nr 10
5. *Czy kryzys socjologii*, pr. zb. pod red. J. Szackiego, Warszawa 1977
6. Doktor K. *Socjologia organizacji: szkoły i kierunki badawcze*, [w:] *Organizacje. Socjologia struktur, procesów, ról*, pr. zb. pod red. W. Morawskiego, Warszawa 1976
7. Donnelly Ch. *Transformacja w dziedzinie obrony w nowych demokracjach: ramy poszukiwania rozwiązań*, NATO Review, January 1997, no 1, tłumaczenie w: „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Sejmowej”, Wyd. Sejmowe, Rok 1, Zeszyt 3, Warszawa - maj 1997
8. *Europejskie struktury współpracy*, PISM, Warszawa 1995
9. Filipiak M. *Cywilna kontrola nad siłami zbrojnymi w Polsce*, „Studia i Materiały” 1994, nr 10
10. Haekkerup H. *Otwarte NATO*, [w:] *Blżej NATO*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Sejmowej”, Wyd. Sejmowe, Rok 1, Zeszyt 1, Warszawa - styczeń 1997
11. Jacher J., *Zagadnienie integracji systemu społecznego*, Wrocław 1976
12. Januszek H.,
Sikora J. *Socjologia pracy*, Poznań 1996
13. Kieżun W. *Podstawy organizacji i zarządzania*, Warszawa 1974
14. Kocięcka D. *Rozumienie patriotyzmu wśród żołnierzy zasadniczej służby wojskowej i jego uwarunkowania*, MON, Warszawa 1993
15. Korycki S. *Czy Wojsko Polskie jest apolityczne (Głos w dyskusji)*, „Wojsko i Wychowanie” 1995, nr 12
16. Kowalczyk R.,
Sieczynski T. *Psychologia i socjologia pracy*, Warszawa 1987
17. Kunikowski J. *Dowódcze i wychowawcze przygotowanie w systemie obronnym RP*, Warszawa 1995

18. Marchlewski W. *Stosunek młodego pokolenia do służby wojskowej oraz postawy pacyfistyczne wśród grup subkulturowych. Kształtowanie świadomości obronnej młodzieży*, Departament Oświatowo-Wychowawczy MON, Warszawa 1993
19. Merton R. K., *Teoria socjologiczna i struktura społeczna*, Warszawa 1982
20. *NATO - Vademecum*, Warszawa 1995
21. *Ogólna teoria systemów*, pr. zb. pod red. G. J. Klir, Warszawa 1976
22. *Ordynacja wyborcza do Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej*, Dziennik Ustaw 1993, nr 45 z późniejszymi zmianami
23. Ossowski S. *O strukturze społecznej*, Warszawa 1982
24. Ossowski S. *Z zagadnień struktury społecznej*, *Dzieła*, t.V, PWN, Warszawa 1968
25. Parsons T. *The Social System*, New York 1951
26. *Polityka bezpieczeństwa i strategia obronna Rzeczypospolitej Polskiej*, Warszawa 2 listopada 1992 r.
27. *Polska - NATO. Materiały i dokumenty*, „Wojsko i Wychowanie”. Warszawa 1997
28. Pszczołowski T. *Mała encyklopedia prakseologii i teorii organizacji*, Wrocław - Warszawa - Kraków - Gdańsk 1978
29. *Ramowe założenia systemu dydaktyczno-wychowawczego wyższej szkoły wojskowej*, SG WP, Zarząd Szkolnictwa Wojskowego, Warszawa 1995
30. *Raport dla Kongresu o rozszerzeniu NATO wydany 24 lutego 1997 r. przez Biuro ds. Europy i Kanady Departamentu Stanu*, [w:] *Bliżej NATO*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Sejmowej”, Wyd. Sejmowe, Rok 1, Zeszyt 2, Warszawa - marzec 1997
31. *Reorganizing Easteru Europe*, Aldershot, Dartmouth 1994
32. Rose Ch. *Demokratyczna kontrola nad armią*, „Wojsko i Wychowanie” 1995, nr 3, s. 68 - 69, przedruk z „NATO Review” 1994, nr 5
33. Sienkiewicz P. *Podstawy teorii systemów*, Warszawa 1993
34. *Siły Zbrojne Trzeciej Rzeczypospolitej. Myśli i rozważania*, Warszawa 1996
35. *Socjologia ogólna. Wybrane problemy*, Warszawa 1995
36. Sokołowski T., Telep D., *Status prawny udziału w życiu publicznym żołnierzy (I)*, „Wojsko i Wychowanie” 1995
37. Stępień R. *Z zagadnień dydaktyki i wychowania w wojsku*, Warszawa 1993
38. Szczepański J. *Elementarne pojęcia socjologii*, Warszawa 1972

39. Sztumski J. *Wojsko jako system społeczny, „Wojsko i Wychowanie”* 1993, nr 5
40. Sztumski J. *Metodologiczne problemy systemowej analizy społeczeństwa, Katowice 1987*
41. *Transformacja ustrojowa państw Europy Środkowej i Wschodniej, Warszawa 1996*
42. Trejnis Z. *Cywilna kontrola nad armią, „Wojsko i Wychowanie”* 1997, nr 1
43. *Ustawa Konstytucyjna z dnia 17 października 1992 r. o wzajemnych stosunkach między władzą ustawodawczą i wykonawczą Rzeczypospolitej Polskiej oraz o samorządzie terytorialnym, Dziennik Ustaw 1992, nr 84*
44. *Ustawa o służbie wojskowej żołnierzy zawodowych z dnia 30 czerwca 1979 r., Dziennik Ustaw 1992, nr 8*
45. *Ustawa o urzędzie Ministra Obrony Narodowej z dnia 14 grudnia 1995 r., Warszawa 1995*
46. *Ustawa z dnia 31 lipca 1985 r. o obowiązkach i prawach posłów i senatorów według stanu prawnego obowiązującego w dniu 31 marca 1991 r., Warszawa 1991*
47. Vagts A. *A History of Militarism. Romance and Realities of a Profession, New York 1937*
48. Wiatr J.J. *Socjologia wojska, Warszawa 1982*
49. Wiatr J.J. *Społeczeństwo. Wstęp do socjologii systematycznej, Warszawa 1981*
50. *Wojsko Polskie, BPI MON, Warszawa 1997*
51. *Wojsko Polskie, Informator 1995*
52. Zieleniewski J. *Organizacja i zarządzanie, Warszawa 1967*
53. Zieleniewski J. *Organizacja zespołów ludzkich, Wstęp do teorii organizacji i kierowania, Warszawa 1985*
54. Znamierowski Cz. *Oceny i normy, Warszawa 1957*
55. Znaniecki F. *Ludzie teraźniejszości a cywilizacja przyszłości, Warszawa 1974*
56. Znaniecki F. *Społeczne role uczonych, Warszawa 1984*

